

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**Щербина Олена Юріївна**

**УДК 16:340.115**

**ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ**

**09.00.06 - логіка**

**АВТОРЕФЕРАТ**

**дисертації на здобуття наукового ступеня  
доктора філософських наук**

**Київ - 2014**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі логіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор

**Хоменко Ірина Вікторівна,**  
Київський національний університет  
імені Тараса Шевченка,  
професор кафедри логіки.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор,  
академік НАН України,  
заслужений діяч науки і техніки України  
**Попович Мирослав Володимирович,**  
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди  
НАН України, директор інституту,  
завідувач відділу логіки та  
методології науки;

доктор філософських наук, професор,  
заслужений працівник освіти України  
**Тягло Олександр Володимирович,**  
Харківський національний університет  
внутрішніх справ,  
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін  
факультету права та масових комунікацій;

доктор філософських наук, професор,  
**Юркевич Олена Миколаївна,**  
Національний юридичний університет  
імені Ярослава Мудрого,  
завідувач кафедри логіки.

Захист відбудеться «23» червня 2014 року о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.27 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М.Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зала № 12.

Автореферат розісланий «23» травня 2014 року.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Крикун

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми дослідження.** Для розвитку наукової думки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. характерними є не тільки процеси диференціації, а й інтеграції наук, які пов'язані з тим, що на перший план виходить проблема застосування теоретичних знань із різних наукових галузей у практичній діяльності людини. У зв'язку з цим в області логіки актуальними стають дослідження, пов'язані з застосуванням логічної теорії на практиці.

З огляду на вищезазначене, в рамках логічного знання особливої актуальності набуває аргументативна проблематика, дослідження якої передбачає поєднання теоретичних знань з їх практичним застосуванням.

Сучасні дослідження з аргументації принципово міждисциплінарні. Це стосується й досліджень, пов'язаних з аналізом юридичної аргументації, про що свідчать відповідні наукові доробки з судової риторики, юрислінгвістики, юридичної психології тощо. Існуючі новітні здобутки логічного підходу до аналізу аргументації можуть вважатися доцільними та корисними саме у царині юридичної діяльності.

Логічний аналіз юридичної аргументації має велике соціальне значення, оскільки правотворча, правозастосовча та правоохоронна діяльності, в яких він застосовується, пов'язані з нагальними потребами та інтересами суспільства. Зазначений аналіз набуває значущості у зв'язку з радикальними змінами в усіх сферах життя, що характеризують сьогодення нашої держави.

Питання про значення логіки для права, ефективності дослідження правової проблематики засобами логіки цікавили логіків і філософів протягом всього розвитку логічного знання. На традиційному етапі обговорення цієї проблематики можна знайти у роботах Аристотеля, Цицерона, П. Абеляра, П.Гаммарія, Х. Гегендорфа, Н. Вігелія, А. Фронса, Г. Ляйбніца та ін.

На сучасному етапі розвитку логіки специфіка застосування логічних методів у праві розглядається в роботах С. Вільнянського, О. Старченка, М.Строговича (40 – 50 pp. ХХ ст.); перші спроби дослідження можливостей застосування сучасної символічної логіки для аналізу правових текстів були зроблені А. Андерсоном (A.R. Anderson), О. Вейнбергером (O. Weinberger), Г.Х.фон Врігтом (G.H. von Wright), Г.Каліновські (G. Kalinowski) (50 – 60 pp. ХХ ст.). Безпосереднє відношення до права мають такі напрямки досліджень сучасної логіки, як деонтична логіка, темпоральна логіка, епістемічна логіка, логіка дії, логіка взаємодії, логіка запитань та відповідей тощо, які розроблялися у роботах К. Альчуррона, А. Андерсона, Н. Белнапа, Е. Булигіна, Г.Х. фон Врігта, Х. Кампа, С. Кангера, Дж. Кліффорда, Е. Леммона, Е. Маллі, А. Прайора, М. Решера, К. Сегерберга, Т. Стіла, Х. Укварта, Я. Хінтіки та інших.

Крім логіків та філософів питання про співвідношення логіки та права, застосування математичних методів до процесів юридичного міркування привертало увагу й юристів. Так, відомий проект примітивно математизованої

юридичної логіки базельського юриста К. Вурштейна (1579 р.); зв'язок логічних і правових знань демонструється у книзі А. Франца «Правова логіка» (1588 р.); про застосування апарату теорії ймовірнісних міркувань до визначення вини у кримінальному процесі (ідея належить Вольтеру) йдеться у «Трактаті про юридичні доведення» (1823 р.) видатного британського юриста І.Бентама. Значення курсу логіки для інтелектуальної культури юристів підкреслювалося у правовій літературі початку ХХ ст. (Е. Васьківський, Ю.Катков); тісний зв'язок логіки з правом підкреслюють сучасні вчені-юристи (С. Алексєєв, В. Кудрявцев, С. Тарарухін та інші).

Інтерес до проблем сполучення сучасної логіко-семантичної техніки з правовим аналізом помітний у роботах С. Алексєєва, О. Васильєва, В.Жеребкіна, О. Івіна, А. Ішмуратова, М. Попова, В. Титова, І. Хоменко та багатьох інших юристів і логіків.

Проблематика щодо логічного аналізу аргументації взагалі та юридичної зокрема розглядається в рамках формальної та неформальної логіки. У формальній логіці аналіз аргументації (в тому числі юридичної) базується на формально-логічному моделюванні зазначеного процесу. До списку перелічених вище зарубіжних логіків, у роботах яких обговорювалась ця проблематика, слід додати також російських та українських логіків, праці яких відіграли суттєві роль у розробці зазначених питань: В. Бочарова, Є.Войшвілло, О. Гвоздіка, Д. Зайцева, Ю. Івлєва, А. Ішмуратова, А.Конверського, В.Навроцького, В. Омелянчика, М. Поповича, В. Смірнова, О. Смірнову, В.Титова, О. Тягла, А. Уймова, І. Хоменко, О. Юркевич.

Піонерські роботи, в яких ставиться питання про необхідність створення нового підходу до аналізу аргументації, що відрізнявся б від формального належать Х. Перельману (Ch. Perelman), Л. Ольбрехтс-Титеці (L. Olbrechts-Tyteca), С. Тулміну (Stephen Toulmin). Праці зазначених авторів стали основою виникнення сучасного неформального підходу до аргументації.

Проблемами мовної комунікації, теорії аргументації, риторики займаються науковці нідерландської школи аргументації: Р. Гроотендорст (Robert Grootendorst), Ф. Х. ван Ємерен (Frans H. van Eemeren), Е. С.В. Краббе (Eric C.W. Krabbe), Е. Фетеріс (Eveline T. Feteris), П. Хаутлоссер (Peter Houtlosser) та інші.

Проблематика щодо сучасної теорії аргументації в рамках неформальної логіки активно обговорюється представниками канадської школи. Серед них – Е. Блер (J. Anthony Blair), Д. Валтон (Douglas Walton), Д. Вудс (John Woods), М.Гільберт (Michael A. Gilbert), Л. Гропке (Leo Groarke), Т. Гов'єр (Trudy Govier), Р. Джонсон (Ralph H. Johnson), Р. Пінто (Robert C. Pinto), Х. Хансен (Hans V. Hansen), Д. Хічкок (David Hitchcock) та інші.

У Сполучених Штатах зазначена проблематика розроблялась Д. Адлером (Jonathan E. Adler), М. Ріном (Michael Wreen), М. Фінокьяро (Maurice A. Finocchiaro), Д. Фріманом (James B. Freeman) та іншими.

З 1970 року розвивається діалектичний підхід до аналізу юридичної аргументації. Головним завданням цього підходу було подолання недоліків логічного та риторичного підходів. Видатними представниками діалектичного підходу до аналізу зазначеної аргументації у теорії права є А. Аарніо [Aulis Aarnio], Р. Алексі [Robert Alexy], Н. Маккормік [Neil MacCormick], А. Печенік [Aleksander Peczenik] та ін. Дослідження юридичної аргументації у прагма-діалектичній теорії юридичної аргументації проводять Х. Клоостерхаус [H.Kloosterhuis], Ж. Плаг [H.J. (José) Plug], Е. Фетеріс, Х. Янсен [Henrike Jansen] та ін.

Проблематика теорії та практики аргументації з кінця ХХ ст. стала предметом обговорення на міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах, внаслідок чого було створено численні наукові співтовариства. Найвідоміші з них: Міжнародне товариство по вивченню аргументації (International Society for the Study of Argumentation), Асоціація з неформальної логіки і критичного мислення (Association for Informal Logic and Critical Thinking), Онтаріо товариство з вивчення аргументації (Ontario Society for the Study of Argumentation), Міжнародна асоціація прагматики (International Pragmatic Association), Міжнародна асоціація комунікації (International Communication Association), Асоціація мовленнєвого спілкування (Speech Communication Association), Співтовариство з критичного мислення. Інститут Критичного мислення університету Монтклер (The Critical Thinking Community. Institute for Critical Thinking Montclair State University).

Логіко-філософська природа різноманітних видів аргументації, її інтерсуб'єктивний характер аналізується у роботах В. Беркова, С. Гусева, А.Ішмуратова, О. Мігунова, В. Чуєшова, Я. Яскевич та інших. Російський логік В. Фінн розробляє спеціальну логіку аргументації, яку можна застосувати до історичного та соціологічного знання.

Проблеми неформальної аргументації розглядаються у працях російських та українських науковців, зокрема у доробках І. Герасимової, Г. Гриненко, І.Гріфцової, Д. Зайцева, Г. Рузавіна, Г. Соріної, О. Тягла, І. Хоменко та інших.

Існує велика кількість праць зарубіжних науковців, в яких аналізуються проблеми теорії аргументації, взаємозв'язку логіки та юридичної аргументації, можливості використання засобів логіки (як формальної, так і неформальної) для розв'язання проблем останньої. Проте у вітчизняній логіко-юридичній літературі царина юридичної аргументації лише починає досліджуватись. 2012 року вийшла друком колективна монографія «Юридична аргументація: Логічні дослідження» за загальною редакцією О. Юркевич, в якій юридичну аргументацію визначено як міждисциплінарний логіко-юридичний науковий предмет, і наявні лише окремі наукові статті, в яких розглядається зазначена проблематика. В Україні відсутнє цілісне дослідження, в якому проводився б логічний аналіз проблем, що постають в юридичній аргументації, виділяючи та враховуючи аналітичний і герменевтичний аспекти цього аналізу. Факт відсутності у вітчизняній логіко-юридичній літературі зазначеного доробку,

адаптованого до реалій українського права, обумовлює актуальність і своєчасність цього дослідження.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**

Дисертація виконана у межах комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Наукові проблеми сталого державного розвитку України» (2006-2010 рр.) та комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації»; науково-дослідних тем філософського факультету 06БФ041-01 «Філософія та політологія у структурі сучасного соціогуманітарного знання» (2006-2010 рр.) та 11БФ041-01 «Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства»; у межах спільного українсько-білоруського наукового проекту «Логіко-риторичні аспекти діалогу» (№ Ф29.5/002), який проводився у 2009-2010 рр. за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України та Білоруського державного фонду фундаментальних досліджень; науково-дослідної тематики кафедри логіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**Мета і завдання дисертаційного дослідження.** Метою дисертаційної роботи є визначення аспектів логічного аналізу юридичної аргументації та формулювання на цій підставі авторського підходу до його розуміння, а також застосування його до вирішення проблем зазначеної царини.

Досягнення мети обумовлене необхідністю вирішення низки дослідницьких завдань:

- завдяки дослідженню історичних взаємозв'язків між практикою аргументації, логікою та правом, сучасного стану зарубіжних та вітчизняних наукових розробок у царині юридичної аргументації виділити основні аспекти логічного аналізу юридичної аргументації, які стануть підґрунтям авторського підходу;
- визначити специфіку розуміння логічного знання при аналізі юридичної аргументації, проаналізувавши проблему визначення ролі логіки у праві;
- проаналізувати питання ролі аргументації у теоретичних розробках у галузі права;
- визначити основні сенси поняття «юридична аргументація», існуючі у сучасній логіко-юридичній літературі;
- дослідити специфіку феномену мовчання в юридичній аргументації у процесі розгляду способів обґрунтування та засобів переконання у цій царині у межах аналітичного аспекту її логічного аналізу;
- під час розгляду феномену мовчання у зв'язку із проблемою визначення брехні та обману в юридичній аргументації виділити та проаналізувати особливості таких їхніх різновидів, як мовчазна брехня та мовчазний обман;
- подати когнітивні схеми мовчазної брехні та мовчазного обману як інтеракції, застосовуючи логіко-когнітивний підхід до аналізу ситуації суб'єктів, які взаємодіють;

- у межах герменевтичного аспекту логічного аналізу юридичної аргументації дослідити питання ролі інтерпретації в цій галузі.

**Об'єктом** дослідження є юридична аргументація.

**Предметом** дослідження є логічні засоби і методи аналізу юридичної аргументації.

**Методи дослідження.** Головним методом дослідження є метод логічного аналізу. Під час написання дисертаційної роботи застосовувались як загальнонаукові методи, так і спеціальні методи логіки. З метою виявлення теоретико-методологічної та джерельної бази дослідження використовувався історичний метод. Метод понятійно-категоріального аналізу став методологічною основою при витлумаченні понять «аргументація», «юридична аргументація», «юридична логіка», «законодавство» та інших, сенси яких стали предметом дискусій серед логіків, філософів та теоретиків права, які досліджують юридичну аргументацію. Метод компаративного аналізу застосовувався під час розгляду головних сучасних підходів до аналізу юридичної аргументації, а також при дослідженні проблем витлумачення юридичної логіки як наукової дисципліни. За допомогою методу акцентування як одного із логіко-риторичних прийомів аргументації визначалось спільне та відмінне у способах міркувань юристів системи загального права та романо-германської правової сім'ї. При аналізі способів обґрунтування, феномену мовчання в юридичній аргументації використовувався метод формалізації. Крім того, дедукція, індукція, аналогія, абдукція, з одного боку, були предметом розгляду як способи обґрунтування в юридичній аргументації, а з іншого – використовувались як методи дослідження тих проблем, що виникають у цій царині. Під час проведення логічного аналізу юридичних текстів використовувались методи синтаксичного та семантичного аналізу.

**Наукова новизна отриманих результатів** полягає у розробці авторського підходу до логічного аналізу юридичної аргументації, який передбачає виділення у ньому аналітичного та герменевтичного аспектів, у межах яких визначено специфіку феномену мовчання у зазначеній царині та подано когнітивні схеми мовчазної брехні та мовчазного обману як інтеракції, а також визначено роль інтерпретації у цій галузі.

Наукова новизна дисертаційного дослідження конкретизується у наступних положеннях, які виносяться на захист:

- Уперше в Україні проведено логічний аналіз юридичної аргументації, ґрунтуючись на виділенні у ньому аналітичного та герменевтичного аспектів. Розуміючи під логічним аналізом юридичної аргументації застосування методів, прийомів, засобів логічного знання при вирішенні її проблем, у роботі визначено, що: аналітичний аспект логічного аналізу юридичної аргументації полягає в описі та дослідженні логічної структури аргументації, способів обґрунтування та засобів переконання, використовуваних у ній; герменевтичний аспект логічного аналізу юридичної аргументації полягає у

застосуванні логічних методів та прийомів при тлумаченні правових текстів, які використовуються у процесах цієї аргументації.

- При розгляді проблем, пов'язаних із розумінням ролі логіки у праві взагалі та юридичній аргументації зокрема, було обґрунтовано, що відносно питання визначення ролі логіки у праві мова повинна йти про логічне знання взагалі. Під логічним знанням мається на увазі формальна і неформальна логіка та ті прийоми, які розглядаються у риториці як такі, що застосовуються в аргументації. Кожна з областей цього знання може бути використана у правовій теоретичній та практичній діяльності з різною метою, а отже, і надати різні методи та прийоми її дослідження. Визначено, що логічне знання взагалі виступає методологією (сукупністю підходів, способів, методів, прийомів, процедур) для аналізу юридичної аргументації. Формальна логіка формує один із головних методологічних підходів (поряд із риторичним та діалектичним) до аналізу юридичної аргументації.

- Під час аналізу сучасних логіко-юридичних досліджень набуло подальшого розвитку питання ролі аргументації у теоретичних розробках у галузі права. У дисертації встановлено, що поняття «аргументація» у теоретичних розробках у цій сфері постає підґрунтям формування теорій юридичної аргументації та аргументативного підходу до розуміння права. Крім того, визначено, що при обговоренні питань про роль аргументації у правовій методології мова повинна йти про методологічну функцію аргументації. Це дало підстави стверджувати, що, виконуючи свою методологічну функцію, аргументація в юридичних міркуваннях відіграє подвійну роль: з одного боку, є методологічним підходом у теорії та філософії права, а з іншого – одним із основних методів в юридичній практиці, виступаючи способом раціонального обґрунтування.

- Запропоновано при витлумаченні поняття «юридична аргументація» виділяти такі його сенси: 1) аргументація, що здійснюється у процесі юридичної наукової, освітянської та практичної (правотворчої, правоохоронної, правореалізаційної) діяльності; 2) один із основних методів в юридичній практиці; 3) царина дії особливих інституціональних норм та критеріїв; 4) напрямок досліджень, мета яких полягає у розгляді різноманітних аспектів такого виду діяльності, як аргументація, з урахуванням її специфіки у правовому контексті. У цьому сенсі теоретичні розробки, пов'язані з аргументативною проблематикою у праві, називають теорією юридичної аргументації. Такі розробки мають міждисциплінарний характер; 5) навчальна дисципліна логічного циклу, предметом якої є логічні способи обґрунтування та засоби переконання у мовленнєвих діях юридичного значення при досягненні цілей права.

- Уперше в Україні у межах логіко-юридичних досліджень проведено аналіз феномену мовчання в юридичній аргументації з метою визначення його специфіки. Встановлено, що в юридичній аргументації мовчання, з однієї сторони, може виступати способом вчинення обману та, з іншої, – виконуючи

аргументативну функцію, мовчання як різновид брехні може виступати способом захисту прав громадян. Виходячи з цього, обґрунтовано, що мовчання у царині юридичної аргументації, виступаючи елементом свідомої стратегії і тактики поведінки, може бути репрезентовано і як прийом маніпулювання у суперечці, і як аргумент по суті. Як прийом маніпулювання мовчання в юридичній аргументації може бути як «мовчанням стриманості» (наприклад, однієї зі сторін у процесі судового спору), так і «мовчанням мужності» (наприклад, відмова від надання свідчень, щоб не «підставити» когось іншого). Мовчання як аргумент по суті справи в юридичній аргументації виступає заборобою на комунікацію, визначеною міжнародними нормами.

- Розгляд феномену мовчання у зв'язку із проблемою визначення брехні та обману в юридичній аргументації дав підстави виділити та проаналізувати особливості таких їхніх різновидів, як мовчазна брехня та мовчазний обман. Виходячи з того, що поняття брехні, з юридичної точки зору, містить три обов'язкові ознаки: спотворення істини, навмисність фальсифікації, введення іншої особи в оману, а обов'язкова наявність наміру схилити іншу особу до вчинення певної дії або утриматися від неї перетворює брехню на обман, у роботі розрізнено такі види обману у прихованому вигляді в юридичній аргументації, як обман з використанням напівправди та мовчазний обман. У випадку обману з використанням напівправди мова йде про навмисне замовчування суб'єктом юридичної аргументації частини інформації про які-небудь факти або обставини, повідомити про які адресата було необхідно, спрямовані на введення його (адресата) в оману або на підтримку помилки адресата з метою спонукати його із власної волі вчинити або не вчинити конкретні дії в інтересах ошуканця (суб'єкта). Запропоновано таке визначення мовчазного обману в юридичній аргументації: свідоме замовчування (приховування) суб'єктом всієї інформації з приводу певних фактів, обставин, подій минулого, теперішнього або майбутнього часу з метою спотворити картину світу адресата та спонукати його із власної волі вчинити або не вчинити конкретні дії в інтересах суб'єкта.

- Уточнено сенс поняття «не повідомляє» за допомогою поняття «утримання від повідомлення» у випадку мовчазного обману. Визначено, що у випадку мовчазного обману і мовчазної брехні в юридичній аргументації сенс «не повідомляє» не збігається із сенсом «не говорить». У розглядуваному аспекті «не повідомляє» означає утримання від повідомлення. Ідеться про розуміння утримання як образу поведінки. «Неповідомлення» у такому випадку означає неробіння того, що очікується або повинно бути зроблено відповідно до обов'язку.

- Запропоновано уточнення дефініції обману в юриспруденції. Якщо у межах юридичної аргументації для граматичного вираження різниці між обманом за допомогою напівправди та мовчазним обманом для пояснення першого вживати слова «замовчування (приховування) частини інформації», а для пояснення другого – слова «замовчування (приховування) всієї

інформації», тоді уточнене визначення поняття обману в юриспруденції повинно бути таким: обман – умисне спотворення дійсного стану речей, свідомо дезінформація контрагента, введення його в оману шляхом повідомлення, замовчування (*приховування*) частини або всієї інформації з приводу певних фактів, обставин, подій минулого, теперішнього або майбутнього часу з метою спонукати його із власної волі вчинити або не вчинити конкретні дії в інтересах посягаючого.

- Завдяки застосуванню логіко-когнітивного підходу до аналізу ситуації суб'єктів, які взаємодіють, подано когнітивні схеми мовчазної брехні та мовчазного обману як інтеракції, а також, когнітивні схеми інших різновидів обману в юридичній аргументації. Зазначені схеми репрезентують основні характеристики різних видів брехні та обману (обман з використанням брехливого аргументу, обман з використанням суб'єктивного аргументу, обман з використанням напівправди, мовчазний обман) в юридичній аргументації. Виходячи з особливостей різновидів обману в юридичній аргументації, у роботі описано інтерактивний інтенційний стан «А обманює В».
- Набуло подальшого розвитку питання ролі інтерпретації в юридичній аргументації. Визначено, що інтерпретація в юридичній аргументації може бути репрезентована як спосіб аргументування. Обґрунтовано можливість репрезентації правозастосовчого тлумачення як способу аргументації. Крім того, інтерпретація може використовуватись у судових промовах адвокатів та прокурорів як прийом раціонального переконання.

**Практичне значення дослідження.** Запропонований у дисертації підхід до розуміння логічного аналізу юридичної аргументації з виокремленням у ньому аналітичного та герменевтичного аспектів може бути використаний для подальших наукових досліджень проблем у царині юридичної аргументації. Результати дисертаційної роботи можуть доповнити та розширити понятійний апарат логіко-юридичних досліджень. Також результати дослідження можуть стати у нагоді теоретикам та філософам права при витлумаченні юридичних термінів та основних понять чинного законодавства України під час підготовки енциклопедичних юридичних словників та словників юридичних термінів. Окрім цього, результати дослідження можуть бути використані у навчальних курсах з логіки та дисциплін логічного циклу, які читаються студентам юридичних факультетів вищих закладів освіти, а також у спецкурсі «Логіка та право» для магістрів філософського факультету спеціалізації «логіка».

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація є самостійним дослідженням. Воно здійснено переважно на основі західноєвропейської та американської фахової літератури мовою оригіналу. Публікації за темою дисертації виконані дисертанткою самостійно.

**Апробація результатів дисертаційного дослідження.** Основні положення та результати дисертаційного дослідження були оприлюднені та обговорені автором під час участі у міжнародних наукових та науково-практичних конференціях та семінарах: «Проблеми викладання логіки і

дисциплін логічного циклу» (м. Київ, 2004, 2008, 2010, 2012, 2014), «Європейські інтеграційні процеси та трансформація права на постсоціалістичному та пострадянському просторі» (м. Київ, 2005), «Дні науки філософського факультету» (м. Київ, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014), «Логіка та багаторівнева система освіти: методологія та методика викладання» (м. Київ, 2006), «Современная логика: проблемы теории, истории и применения в науке» (г. Санкт-Петербург, 2006, 2008), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Логіка і право» (м. Харків, 2012), X Международной научной конференции «Системная трансформация общества: информационные технологии, инновации и традиции» (г. Брест, 2013).

Результати дисертаційної роботи також були використані автором під час написання курсу лекцій «Логіка для юристів» обсягом 13, 86 ум. друк. арк. (Вид. 2-ге, допов. і перероб. – К.: Юридична думка, 2007); підготовки навчальних програм і проведення лекційних та практичних занять з курсів: «Юридична логіка» для курсантів, студентів, слухачів Національного університету внутрішніх справ, «Риторика» для студентів юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та спецкурсу «Логіка та право» для магістрів філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**Публікації.** За результатами дисертаційного дослідження опубліковано індивідуальну монографію «Логіка та юридична аргументація» (17, 8 д.а.); 3 підрозділи – у колективній монографії «Логико-риторические аспекты диалога» (2 д.а.); 2 статті – у зарубіжних фахових виданнях; 22 статті – у фахових виданнях України, 7 з яких опубліковані у фахових виданнях України, що внесені до міжнародних наукометричних баз; 2 статті – у наукових виданнях України, що не входять до переліку фахових у галузі філософських наук; 21 теза виступів – на наукових конференціях.

Кандидатська дисертація на тему: «Філософський аналіз логічного моделювання» була захищена 1998 року, її зміст у тексті докторської дисертації не використовується.

**Структура роботи** слугує досягненню мети дослідження й виконанню окреслених завдань. Дисертація складається зі вступу, 5-ти розділів, 17 підрозділів, висновків і списку використаної літератури. Повний обсяг дисертації становить 424 сторінки, з яких список використаних джерел – 37 сторінок (371 позиція).

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

**У вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження; визначаються мета та основні дослідницькі завдання; об'єкт і предмет, методологічна база дисертаційного дослідження; формулюється наукова новизна дисертаційної роботи та положення, що виносяться на захист; обґрунтовується практичне

значення отриманих результатів; наводиться інформація про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дисертаційного дослідження, наукові публікації автора, що відображають основні результати дисертаційної роботи; інформація про структуру дисертаційного дослідження.

У першому розділі **«Методологічна та джерельна база дослідження»**, що складається з двох підрозділів, виділено та досліджено різні сенси понять «аргументація» та «юридична аргументація», проведено аналіз сучасних логіко-юридичних досліджень з метою розгляду питання ролі аргументації у теоретичних розробках у галузі права. Виходячи з того, що головним методом цього дисертаційного дослідження є метод логічного аналізу, досліджено сенс поняття «логічний аналіз». Репрезентовано авторське бачення сутності логічного аналізу юридичної аргументації. Здійснено аналітичний огляд наукової літератури з проблем взаємозв'язку логіки та права, логіки та аргументації.

У підрозділі 1.1 **«Поняття аргументації, юридичної аргументації та логічного аналізу»** розглянуто проблеми витлумачення понять «аргументація» та «юридична аргументація», різні сенси поняття логічного аналізу. Застосовуючи метод понятійно-категоріального аналізу, визначено: в яких сенсах вживається термін «аргументація» у сучасній науковій та навчальній українській літературі, а також його роль у теоретичних розробках у галузі права; які сенси поняття «юридична аргументація» слід виділяти при його тлумаченні.

У роботі зроблено наголос на тому, що неоднозначне вживання дослідниками поняття «юридична аргументація» ускладнює розуміння їхніх позицій відносно запропонованого розв'язання певних проблем, що виникають у процесах аргументації в галузі права. Акцентуючи увагу на тому, що складність однозначного розуміння поняття «юридична аргументація» пов'язана з неоднозначністю сенсу терміна «аргументація», у підрозділі розглянуто основні сенси останнього, існуючі у сучасних доробках з аргументації. Виходячи з того, що робота, в якій здійснено герменевтичний аналіз термінології, пов'язаної з аргументацією, та позначуваними цими термінами явищ, була проведена дослідниками для англійської та російської мов, у цьому підрозділі зосереджувались на встановленні того, в яких сенсах вживається термін «аргументація» у сучасній науковій, навчальній та довідниковій українській літературі. На підставі цього зазначено, що, крім визначення у «Філософському енциклопедичному словнику», в україномовній літературі термін «аргументація» розглядається в основному у навчальній літературі з логіки, еристики, а також у колективній монографії «Юридична аргументація. Логічні дослідження». Зазначений термін визначається, виходячи з предмета тієї дисципліни, з якої написано той чи інший підручник. Аналіз робіт Н. Колотілової, А. Конверського, О. Тягла, І. Хоменко, О. Юркевич та ін. показав наявність трьох основних значень аналізованого терміна в україномовній науковій та навчальній літературі. Ідеться про розуміння

аргументації як аргументативної діяльності, як обґрунтування тези та як способу обґрунтування тези.

Завдяки аналізу робіт теоретиків та філософів права Р. Алексі, М. Антонова, М. Атієнзи, Є. Булигіна, Н. МакКорміка, А. Печеніка та ін. набуло подальшого розвитку питання ролі аргументації у теоретичних розробках у галузі права. У дисертації встановлено, що поняття «аргументація» у теоретичних розробках у цій царині постає підґрунтям формування теорій юридичної аргументації та аргументативного підходу до розуміння права.

У підрозділі акцентовано увагу на тому, що, на жаль, не завжди можна зрозуміти з тексту роботи, який саме сенс вкладається її автором у поняття «юридична аргументація». Аналіз літератури, пов'язаної з проблематикою аргументації у праві дозволив зробити висновок, що у сучасних логіко-юридичних дослідженнях під юридичною аргументацією розуміється: 1) аргументація, що здійснюється у процесі юридичної наукової, освітянської та практичної (правотворчої, правоохоронної, правореалізаційної) діяльності; 2) один з основних методів в юридичній практиці; 3) царина дії особливих інституціональних норм та критеріїв (закону та права, інститутів влади та правозастосування тощо); 4) наука; 5) навчальна дисципліна логічного циклу, предметом якої є логічні засоби переконання у мовленнєвих діях юридичного значення при досягненні цілей права.

Обґрунтовано думку, що, розглядаючи статус юридичної аргументації, некоректно по відношенню до неї вживати поняття «наука». Говорячи про науку, ми передбачаємо системно організовані знання про предмет дослідження, чого не можна сказати по відношенню до теоретичних розробок в галузі юридичної аргументації. Отже, авторська позиція полягає у тому, що точніше було б стосовно юридичної аргументації говорити про напрямок наукових досліджень, мета яких полягає у розгляді різноманітних аспектів такого виду діяльності як аргументація, а також її специфіки у правовому контексті.

У підрозділі досліджуються різні сенси поняття «логічний аналіз», складнощі логічного аналізу юридичної аргументації. Виходять з того, що під останнім розуміють застосування методів, прийомів, засобів логічного знання при вирішенні проблем юридичної аргументації.

**У підрозділі 1.2 «Історичні взаємозв'язки між практикою аргументації, логікою та правом: огляд досліджень»** здійснено історико-філософський огляд літератури, пов'язаної з тематикою дослідження. Зазначено, що дослідження, присвячені питанню взаємозв'язку логіки та юридичної аргументації поєднують у собі існуючі доробки, що ґрунтуються на вивченні, з одного боку, проблеми становлення теорії та практики аргументації, з другого – проблеми взаємозв'язку логіки та права. Саме тому джерельною базою цього дослідження стали класичні та сучасні праці, в яких аналізуються зазначені проблеми.

У підрозділі проаналізовано праці Горгія, Платона, Аристотеля, Цицерона, Сенеки Старшого, Квінтіліана, Л. Валла, Е. Фронса, Ф. Бекона, Т.Гоббса, Г. Ляйбніца, Ф. Вольтера, Ч. Беккарія, І.Бентама, І. Канта, А.Шопенгауера, С. Поварніна, С. Тулміна, Х. Перельмана та Л. Ольбрехтс-Титеки Г. Бермана та ін. Крім того, джерельною базою дисертаційного дослідження стали роботи російських та українських логіків: В. Бочарова, Є.Войшвілло, О.Гвоздіка, Г. Гриненко, Д. Зайцева, О. Івіна, Ю. Івлєва, А.Ішмуратова, А.Карпенка, А. Конверського, О. Лісанюк, М. Поповича, В.Титова, О. Тягла, А. Уймова, І. Хоменко, О. Юркевич та ін.

Під час проведеного огляду досліджень показано, що багатовікова історія аргументації як практичного мистецтва та застосування його у праві не привела як до побудови єдиної теорії аргументації як науки, так і до побудови єдиної строгої наукової теорії юридичної аргументації. Сучасні розробки у царині юридичної аргументації дають підстави визначати останню як напрямок наукових досліджень.

**У другому розділі «Взаємозв'язок логіки та юридичної аргументації: теоретико-методологічні засади»,** який містить три підрозділи, розглянуто методологічну функцію аргументації в юридичному міркуванні, визначено роль логіки в юридичній аргументації, беручи до уваги методологічний та «модельний» підходи, досліджено існуючі у науковій літературі точки зору на розуміння терміна «юридична логіка».

**У підрозділі 2.1 «Методологічна функція аргументації в юридичних міркуваннях»** проаналізовано проблеми, пов'язані з розглядом методологічної функції аргументації в юридичних міркуваннях.

У підрозділі розглянуто дискусію з приводу правової методології. Зазначено, що питання про існування «ексклюзивно-правових» методів міркування цікавило юристів ще з часів Римської імперії. Позитивна відповідь на це питання привела до суперечок з приводу того, як характеризувати методи, що використовуються у правовому міркуванні.

Аналіз існуючих точок зору щодо питання правового методу та аргументації як методу юридичного міркування, який ґрунтувався на дослідженні позицій теоретиків та філософів права XIX-XXI ст., дозволив стверджувати, що в юридичній та філософсько-правовій літературі, в якій обговорюється зазначене питання, існує термінологічна плутанина. Зустрічаються такі поняття: «методи юридичного міркування», «методи правового аргументування», «метод юриспруденції», «методи, використовувані юристами». Основна причина виникнення дискусії про метод (методи) юридичного міркування – неможливість однозначного визначення предмета юриспруденції. У дисертаційному дослідженні підкреслено, що у розумінні поняття методу (методів) юридичного міркування варто враховувати неоднозначність самого поняття юридичної науки, яке охоплює декілька спеціалізованих областей. Зазначено, що у дискусіях про правову методологію варто було б відрізняти позиції, висловлені щодо методу практичної та

теоретичної правової науки. Отже, при обговоренні питання правової методології, з метою уникнення непорозумінь, увага повинна акцентуватися на використанні методу. Висловлено думку, що у випадку аналізованої дискусії, питання неоднозначності розуміння вживаних понять може вирішуватися шляхом визначення царини застосування методів юридичного міркування. У дисертації встановлено, що, некоректність розуміння аргументації як «ексклюзивно-правового» методу міркування ґрунтується, у першу чергу, на відсутності серед її дослідників єдності у поглядах на визначення поняття «аргументація». Звідси неможливість чітко визначити її роль у царині права, адже однією із особливостей аргументації є її залежність від предметної галузі. У роботі визначено, що, виконуючи свою методологічну функцію, аргументація в юридичних міркуваннях відіграє подвійну роль: з одного боку, є методологічним підходом у теорії та філософії права, а з іншого – одним із основних методів в юридичній практиці, виступаючи способом раціонального обґрунтування.

**У підрозділі 2.2 «Специфіка розуміння царини логічного знання при аналізі юридичної аргументації»** проаналізовано тенденції розвитку сучасної логіки через дослідження проблем визначення філософської логіки, взаємозв'язку логіки, теорії аргументації та юридичної аргументації. Остання розглядалася як приклад царини можливого спрямування досліджень вітчизняних логіків, орієнтованих на прикладні аспекти логіки.

У підрозділі зазначено, що питання взаємозв'язку логіки та юридичної аргументації пов'язане з проблемою розуміння царини логічного. Дослідження останніх років у галузі аргументації ведуть до розширення зазначеної царини. Це дає підстави стверджувати, що акцент при розгляді питання взаємозв'язку логіки та юридичної аргументації повинен робитися на тому, який сенс поняття «логіка» стає підґрунтям конкретного дослідження. Зазначене питання має дві взаємопов'язані сторони: перша – роль логіки в юридичній аргументації, друга – вплив досліджень у галузі юридичної аргументації на подальший розвиток досліджень у галузі логіки. При дослідженні зазначених проблем у дисертації спирались на праці Я. Воленського, Дж. Вудса, Д. Габбая, О. Лісанюк, Х.Праккена та ін.

Під час розгляду тенденцій розвитку сучасної логіки через дослідження проблем визначення філософської логіки, взаємозв'язку логіки, теорії аргументації та юридичної аргументації, встановлено, що у сучасних юридико-логічних дослідженнях, на відміну від формально-логічних досліджень, термін «логіка» може вживатися як у широкому, так і вузькому значенні, що спричиняє термінологічну плутанину, а отже, і неясність у поглядах щодо застосування логіки в юридичній галузі. Під широким значенням терміна «логіка» мають на увазі поєднання формальної, неформальної логік та тих прийомів, які розглядаються у риториці як такі, що застосовуються в аргументації, тобто йдеться про логічне знання взагалі. У вузькому сенсі під логікою розуміють тільки формальну логіку. Плутанина підсилюється тим, що

дослідники не завжди пояснюють сенс, в якому вживають зазначений термін. Усунення термінологічної плутанини можливе за умови пояснення дослідниками сенсу, в якому вони вживають термін «логіка» стосовно до розв'язання проблем теорії та практики права. У роботі обґрунтовано думку, що логіка у широкому сенсі, тобто йдеться про логічне знання взагалі, виступає методологією (сукупністю підходів, способів, методів, прийомів, процедур) для аналізу юридичної аргументації. Логіка у вузькому сенсі, тобто формальна логіка формує один із головних підходів (поряд із риторичним та діалектичним) до аналізу юридичної аргументації.

Розглядаючи проблему, пов'язану з визначенням ролі формальної логіки в юридичній аргументації, у дисертації зупинялись на підходах до оцінки ролі формально-логічних процедур у теорії та практиці права, що існують у сучасних дослідницьких проектах. Мова йшла про методологічний та «модельний» підходи. Зазначалось, що методологічний підхід до ролі формальної логіки у праві тиражується у більшості підручників з логіки для юристів, означаючи неможливість логічної невідповідності підстав (фактичної та юридичної бази) та наслідків (рішень, що приймаються). У випадку порушення цього принципу рішення вважається юридично необґрунтованим. «Модельний» підхід дозволив розглядати логіку у широкому сенсі, тобто логічне знання взагалі, як модель для аналізу юридичної аргументації. Створення у 60-ті роки ХХ ст. загальної теорії моделювання не могло не вплинути на вирішення проблеми взаємозв'язку логічного та юридичного знання. У межах кожного з підходів до дослідження юридичної аргументації розробляються різні моделі для її аналізу та оцінки. Виходячи з «модельного» підходу до ролі логіки у праві, за яким формально-логічний апарат вважають ефективним способом моделювання процесів обґрунтування у праві, формальна логіка виступає моделлю правового міркування. Формально-логічні процедури обґрунтування рішень слугують моделями, що відображують ходи та етапи міркування. Така модель виявляє внутрішні логічні зв'язки між структурними елементами міркування. При цьому, залежно від різних концепцій права (позитивізму, юснатуралізму, соціологічної теорії) формальна логіка будує й різні моделі правового міркування. Отже, логіка у вузькому сенсі розвиває формальні методики аналізу та моделювання аргументації у нормативних контекстах.

**У підрозділі 2.3 «Юридична логіка як наукова дисципліна: проблеми витлумачення»** розглянуто існуючі у науковій літературі точки зору на розуміння терміна «юридична логіка» та проблеми, що виникають при визначенні юридичної логіки як академічної дисципліни. Обґрунтовано думку про некоректність вживання цього терміна щодо назви академічної дисципліни, враховуючи неоднозначність його розуміння і протилежність західної та української правових традицій, а також традиції викладання логіки.

У підрозділі акцентується увага на тому, що проблеми визначення юридичної логіки виникають, у першу чергу, через неоднозначне розуміння, а

отже й застосування самого терміна «юридична логіка». Визначено, що у науковій літературі зазначений термін уживається у різних значеннях, основними з яких є наступні. По-перше, під ним пропонують розуміти синтетичну прикладну дисципліну, предметом якої є аналіз правових проблем методами традиційної та сучасної логіки. По-друге, цей термін уживають як синонім терміна «логіка права», під яким мають на увазі логіку побудови всієї правової системи в цілому. По-третє, термін «юридична логіка» вживається для позначення специфічної логіки юристів, тобто йдеться про специфічність форм та принципів юридичного мислення.

Хоча галузь юридичної догматики підвладна в цілому формальній логіці, вживання терміна «юридична логіка» як синоніма терміна «логіка права» не має ніякого відношення до науки логіки. Таке розуміння розглядуваного терміна не виступає предметом критики серед логіків. Сумніви щодо вживання терміна «юридична логіка» виникають при позначенні ним академічної дисципліни. У роботі наголошено, що у такому випадку, необхідно враховувати протилежність західної та української правових традицій, а також традиції викладання логіки.

Наприкінці підрозділу підкреслено, що питання про коректність вживання зазначеного терміна для позначення академічної дисципліни, залишається дискусійним. Авторська позиція полягає у тому, що краще залишити назву «Логіка» для основного курсу логіки у всіх вищих навчальних закладах юридичного спрямування чи для студентів юридичних факультетів ВНЗ, але наповнювати цей курс темами, які необхідні майбутньому правнику, враховуючи специфіку обраної ним спеціальності.

У третьому розділі **«Дослідження юридичної аргументації: підходи та аспекти»** проаналізовано недоліки та переваги логічного підходу до юридичної аргументації у порівнянні з риторичним та діалектичним підходами, виділено аналітичний та герменевтичний аспекти логічного аналізу юридичної аргументації, розглянуто логічну складову правового стилю юристів країн романо-германського та англо-американського права.

У підрозділі 3.1 **«Основні сучасні підходи до аналізу юридичної аргументації»** розглянуто недоліки та переваги логічного підходу до аналізу юридичної аргументації у порівнянні з риторичним та діалектичним підходами.

У підрозділі зазначено, що у літературі з юридичної аргументації аналізують три основні підходи до побудови її теорії: логічний, риторичний та діалектичний. Ідеться про розвиток теоретичних знань у галузі аргументації та їх практичних застосувань. Однією із основних сфер застосування теоретичних надбань дослідників аргументації є галузь права. Специфіка юридичної діяльності та теоретичні розробки теоретиків права, пов'язані з дослідженням проблем аргументації у зазначеній царині, привели до формування юридичної аргументації як самостійної галузі досліджень в юридичній науці. Сьогодні дослідники виділяють декілька підходів до аналізу юридичної аргументації, основними з яких є три вищезазначені. Логічний підхід до аналізу юридичної

аргументації є найстарішим. Згідно з ним, головними завданнями дослідження є з'ясування логічної обґрунтованості міркувань та відбір, визначення та вивчення форм правильних міркувань. Коректність аргументації розуміється як відповідність певному ідеалу. У такому підході переконливість аргументації, фактично, прирівнюється до її коректності. Отже, цей підхід концентрується, в основному, на формальних аспектах юридичної аргументації. Він досліджує логічні системи, що найбільше підходять для аналізу та оцінки правомірності юридичних рішень.

У сучасній науковій літературі, в якій досліджуються проблеми аргументації у галузі права та підходи до побудови теорії юридичної аргументації вирізняють два найбільш суттєві недоліки логічного підходу до аналізу зазначеної аргументації. По-перше, це обмежений ресурс аналізу та оцінки юридичної аргументації. Йде мова про виключно формальну обґрунтованість. По-друге, – неминучість інтерпретації юридичної аргументації у процесі її реконструкції, що передбачає дотримування лише однієї з можливих моделей, а інші не беруться до уваги. За такого підходу, реконструкція залежить від коректності інтерпретації та формалізації. Зазначена реконструкція розглядається як завершена послідовність аргументів. Логічний аналіз відноситься до юридичної аргументації тільки як до результату та абстрагується від контексту обговорення, в якому захищається та критикується точка зору. Зазначені недоліки логічного (формального) підходу до аналізу юридичної аргументації, визначили межі застосування такого підходу та зумовили появу риторичного (Х. Перельман та Л. Ольбрехтс-Титека, С.Тулмін, Т. Фівег та ін.) та діалектичного підходів (у теорії права: Р. Алексі, А. Аарніо, Н. Маккормік, А. Печенік та ін.; у теорії аргументації є Х. Клоостерхаус, Ж.Плаг, Е. Фетеріс, Х. Янсен та ін.). Останні проводять дослідження юридичної аргументації у прагма-діалектичній теорії юридичної аргументації. На відміну від логічного підходу, риторичний підхід фокусує свою увагу на матеріальних аспектах процесу аргументації. Юридичну аргументацію розглядають як спробу переконати конкретну аудиторію у прийнятності певної правової точки зору. Раціональність аргументації залежить від прийнятності її для тієї аудиторії, на яку вона розрахована. Основним недоліком риторичного ідеалу нормативності є його описовість. Риторичні теорії не передбачають строгі нормативні межі, не пропонують ефективні методики оцінки аргументації. Оскільки риторичний підхід повністю орієнтований на матеріальні аспекти аргументації, то формальні критерії раціональності, основну увагу яким приділяють у логічному підході, які є основою для універсалізації норм, залишають поза полем дослідження. Строгість та визначеність висновку залишаються перевагами логічного підходу. У діалектичному підході прийнятність юридичної аргументації визначається на основі формального, матеріального та процедурного критеріїв. У прагма-діалектичній теорії юридичної аргументації останню розглядають як певну інституціоналізовану форму аргументації, юридичні дискусії розглядають як певні,

інституціоналізовані форми аргументативного обговорення. Розгляд юридичної аргументації як критичної дискусії з використанням додаткових правил у цілях вирішення спірних правових ситуацій на раціональній основі становить специфіку цього підходу до юридичної аргументації. Представники прагматичного підходу, коригуючи недоліки та використовуючи переваги риторичного підходу, пропонують багатоступеневий нормативний ідеал. Кожний сегмент стандарту аргументативної дискусії повинен здійснюватися з урахуванням відповідних норм. Тим самим стає відносно можливою градація прийнятності аргументів. Стандарт претендує на більший ступінь демократичності порівняно з тотальністю дедуктивізму. Наявний високий нормативний потенціал у галузі обґрунтування прийнятності аргументів. Проте всі переваги такого підходу можуть реалізуватися лише за умови прийняття самого стандарту.

У роботі обґрунтовано думку, що значущість кожного з розглядуваних підходів може варіюватися залежно від конкретної ситуації, тобто мети проведення аналізу юридичної аргументації. Якщо виходити з того, що фокусування логічного підходу на формальних критеріях прийнятності юридичної аргументації не є її недоліком, а може розглядатися одночасно й як визначення межі використання формально-логічних засобів у зазначеній аргументації, так і як перевага логічного підходу перед іншими саме у цій сфері, тоді необхідно говорити про релевантність застосування кожного з трьох підходів.

**У підрозділі 3.2 «Аналітичний та герменевтичний аспекти логічного аналізу юридичної аргументації»** виділено аналітичний та герменевтичний аспекти логічного аналізу юридичної аргументації, що стало основою авторського підходу до нього.

У підрозділі зазначено, що не зважаючи на науковий доробок у царині теорії аргументації, існуючі праці з питань застосування методів сучасної логіки у праві, у вітчизняній логічній літературі відсутнє цілісне дослідження аналітичного та герменевтичного аспектів логічного аналізу юридичної аргументації. Підкреслено, що це є перспективним напрямком досліджень у галузі прикладної логіки. Зосередження уваги вітчизняних логіків, орієнтованих на дослідження прикладних аспектів цієї науки, на демонстрації можливостей використання апарата сучасної логіки у вирішенні правових проблем в Україні, серед яких і проблеми юридичної аргументації, буде свідчити про практичну доцільність залучення логіків в якості допоміжних експертів до вирішення зазначених проблем.

Визначено, що логічний аналіз юридичної аргументації може ґрунтуватися на виділенні у ньому аналітичного та герменевтичного аспектів. Аналітичний аспект логічного аналізу юридичної аргументації полягає в описі та дослідженні логічної структури аргументації, способів обґрунтування та засобів переконання, використовуваних у ній. Герменевтичний аспект логічного аналізу юридичної аргументації полягає у застосуванні логічних

методів та прийомів при тлумаченні правових текстів, які використовуються у процесах цієї аргументації. Методи аналізу залежать від того, у межах якої концепції проводиться дослідження, на чому хоче сфокусувати увагу дослідник.

**У підрозділі 3.3 «Логічна складова правового стилю юристів країн романо-германського та англо-американського права»** за допомогою методу акцентування як одного із логіко-риторичних прийомів аргументації визначено спільне та відмінне у способах міркувань юристів країн романо-германського та англо-американського права.

У роботі зазначено, що проблема розрізнення правових стилів юристів загального права та романо-германської правової сім'ї, як одного із критеріїв порівняння цих правових систем, розглядалася багатьма теоретиками права у процесі визначення спільних та відмінних рис між ними. Проте логічна складова правового стилю юристами мало досліджена, а фахівцями з логіки розглядалася лише у контексті становлення предмета юридичної логіки. Але акцент робився, в основному, на розвитку юридичної логіки у США (В. Титов).

При дослідженні логічної складової правового стилю юристів країн романо-германського та англо-американського права встановлено, що однією із спільних рис системи загального права із континентальним (романо-германським) правом є спільність їх логіко-філософських джерел. Проте однією із відмінностей є різниця у правових стилях юристів зазначених правових систем, зокрема, у способах побудови міркувань. Ідеться про те, що у процесі побудови міркувань робляться акценти на різних складових юридичної ситуації. Логічна будова міркувань юристів романо-германської правової сім'ї ґрунтується переважно на дедуктивній логіці, на відміну від логічної будови міркувань юристів загального права, специфіка якої виявляється в індуктивній логіці. У традиції англо-американського права у випадках розгляду кримінальних справ судами присяжних превалює абдуктивне міркування.

**У четвертому розділі «Аналітичний аспект логічного аналізу юридичної аргументації»** розглянуто схеми аргументації, що найбільш поширені в юридичній аргументації, досліджено проблеми інтерпретації мовчання, взаємозв'язку брехні та мовчання, обману як аргументативного феномену у цій царині; визначено особливості мовчазного обману в юридичній аргументації та запропоновано уточнення визначення обману як юридичного терміна.

**У підрозділі 4.1 «Склад та способи аргументації»** проаналізовано структурні елементи аргументації, а також схеми аргументації, що найбільш поширені в юридичній аргументації. Підкреслено, що ключову роль в аргументації відіграє спосіб обґрунтування. Він зв'язує структурні елементи аргументації – аргументи, точку зору та тезу.

Результатом розгляду різних класифікацій схем аргументації, а також аналізу найбільш поширених їхніх видів в юридичній аргументації став висновок, що у сучасній дослідницькій літературі та підручниках з аргументації

стосовно способів обґрунтування немає єдності ані у термінології, ані у класифікації. У сучасній логічній та логіко-юридичній літературі терміни «форма аргументації», «схема аргументації» переважно використовуються як синоніми. Проте існує інша позиція, яка розглядає схеми аргументації такими, що, як правило, не представляють види аргументів, які є або дедуктивно правильними, або індуктивно сильними. Вони у логіко-юридичних дослідженнях потрапляють у категорію аргументів, що мають деяке передбачуване значення або вірогідність щодо сукупності доказів по справі. Можна впевнено стверджувати, що відносно сенсу терміна «схема аргументації» відсутня однозначність у дослідницькій літературі. Різні класифікації схем аргументації подібні, оскільки дослідники, які їх проводять, часто використовують спільні джерела, їхні теорії впливають одна на одну.

Аналізуючи та оцінюючи найбільш поширені та важливі види аргументів, що використовуються у правовому дискурсі, погоджуючись з думкою Д.Валтона, зазначено, що багато з них у минулих традиціях логіки розглядалися як помилкові. Проте такі аргументи при використанні у правовому контексті, як правило, не помилкові, вони є розумними доводами, що мають певну вагу.

**У підрозділі 4.2 «Дедукція та індукція в юридичній аргументації»** при розгляді дедуктивного та індуктивного способів обґрунтування в юридичній аргументації зосереджено увагу на можливостях використання засобів класичної логіки під час аналізу наявних даних по справі у кримінально-процесуальному доказуванні на стадії досудового слідства. Зазначено, що система натурального виводу та метод приведення вихідних даних до кон'юнктивної нормальної форми та скороченої кон'юнктивної нормальної форми є логічними методами, що можуть бути використані для раціоналізації процесу побудови та обґрунтування слідчих версій. Якщо наявних даних недостатньо для огляду всіх дедуктивних наслідків із заданих підстав, оскільки останні можуть бути суперечливими та недостатніми для вирішення цих проблем, то обробка цих даних засобами логіки дозволяє визначити напрямок практичної діяльності, за яким можна позбутися дефіциту вихідної інформації, так необхідної для процесу розслідування злочинів. Систематизація огляду гіпотез та «фільтрування» їхнього набору від суперечливих варіантів їх побудови, задавання підходу до оптимізації їхньої перевірки – це ті процедури, удосконалення яких можливо за допомоги використання методу приведення відомих даних до досконалої диз'юнктивної нормальної форми. Недостатність дедуктивних методів у процесі розроблення та оцінки версій компенсують деякі методи індуктивної логіки. Знання логічних засобів, релевантність їхнього застосування у процесах будь-якої аргументації взагалі та юридичної зокрема, вплине на її успішність, а отже, на розв'язок розглядуваних у ній проблем.

**У підрозділі 4.3 «Специфіка використання аналогії в юридичній аргументації»** акцентовано увагу на специфіці використання аналогії як способу обґрунтування в юридичній аргументації, розглянуто випадок

некоректності наведення прикладу аналогії у процесуальному праві. Зазначено, що специфіка аналогії у праві взагалі та в юридичній аргументації зокрема полягає, у першу чергу, у тому, що поняття «аналогія» використовується не тільки у своєму звичайному сенсі, але й як спеціальний термін, вірніше терміни. Ідеться про аналогію як спосіб вирішення справи, що має юридичну значущість на підставі: 1) загальних принципів права та загальних засад законодавства (аналогія права); 2) закону, що регламентує аналогічні відносини (аналогія закону). Крім того, аргументація за аналогією може бути використана або в позитивному ключі (якщо один випадок аналогічний іншому в певному ключовому відношенні) або негативним чином (якщо один випадок не схожий з іншим у цьому ключовому відношенні).

Проведений аналіз досліджень і публікацій українських правників з приводу застосування аналогії процесуального закону засвідчив, що навколо цього питання триває дискусія. У дисертації було зосереджено увагу на питанні невдалого застосування прикладу аналогії на підтвердження тези про можливість застосування аналогії у процесуальному праві, зокрема при здійсненні адміністративного судочинства. Під час логічного аналізу зазначеного прикладу визначено структурні елементи аргументації, репрезентованої у ньому.

**У підрозділі 4.4 «Абдукція в юридичній аргументації»** розглянуто різні схеми абдукції та різне розуміння її сенсу; зосереджуючи увагу на такому різновиді юридичної аргументації, як кримінально-процесуальне доказування, досліджено роль абдукції у зазначеній аргументації.

При аналізі абдукції в юридичній аргументації у роботі підкреслено, що у вирішенні питання схожості методів запитання-відповіді та абдукції, стоїмо на позиції, що некоректно їх ототожнювати. Запитання можуть виступати елементом абдуктивного методу при використанні його у різних типах діалогу. Більше того, у процесах аргументації (будь-якого виду, у тому числі й юридичної) в абдуктивному аргументі саме завдяки влучним критичним запитанням вага прийнятності висновку може бути зміщена. Крім того, при дослідженні ролі абдукції в юридичній аргументації у дисертації встановлено, що у кримінально-процесуальному доказуванні абдукція відіграє важливу роль як для оцінки можливості подальшої розробки версій з точки зору пояснення непередбачуваних фактів, так і у судовому розгляді справи. В останньому абдукція виконує подвійну роль: виступає способом репрезентації сторонами обвинувачення та захисту своїх позицій (часткова або неповна абдукція у термінології Д. Вудса) та способом винесення вироку у судах присяжних (повна абдукція, за Д. Вудсом).

**У підрозділі 4.5 «Застосування апарата сучасної логіки у дослідженні феномену мовчання в юридичній аргументації»** розглянуто акт мовчання в юридичній аргументації та показано, що тут він може бути репрезентований і як прийом маніпулювання, і як аргумент по суті. Як прийом маніпулювання у суперечці мовчання в юридичній аргументації може бути як «мовчанням

стриманості», так і «мовчанням мужності». Мовчання як аргумент по суті справи в юридичній аргументації виступає як заборона на комунікацію, визначена міжнародними нормами. Право обвинуваченого на мовчання, право не свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів встановлено Конституцією України (ст. 63), а відтак і в нормах КПК України (ст. 18), у ст. 5 «Діяльність міліції та права громадян» Закону України «Про міліцію», де прописуються права людини, яку доставляють до райвідділу міліції. Право зберігати мовчання тісно пов'язано з презумпцією невинуватості, тобто воно створює юридичну перешкоду для ставлення обвинувальної влади до обвинуваченої особи як до особи, яка винна у скоєнні злочину. На користь думки про те, що мовчання в юридичній аргументації може розглядатися як аргумент по суті справи у роботі наведено дані, що містяться у ч. 3 ст. 205 Цивільного кодексу України.

У підрозділі досліджено питання взаємозв'язку мовчання та брехні в юридичній аргументації. У зв'язку з чим розглянуто особливості таких різновидів брехні, як брехня з використанням напівправди та мовчазна брехня. Зазначено, що в юридичній аргументації, що є практичним втіленням досліджень у теорії аргументації, аналіз брехні передбачає розгляд положень справ у картинах світу, які сформовані в учасників комунікації. Тут важливим є не тільки те, що зі свідомого порушення норми адекватності одним із комунікантів впливає формування спотвореної картини світу в іншого учасника, а й те, що це спонукає останнього до вчинення / не вчинення конкретних дій в інтересах першого. З юридичної точки зору, брехня може використовуватися без наміру схилити іншу особу до вчинення певної дії або утриматися від неї в інтересах брехуна. Обов'язкова наявність такого наміру перетворює брехню на обман. Запропоновано уточнення визначення обману як юридичного терміна.

Розглядаючи обман як аргументативний феномен, виділено та проаналізовано такий різновид обману в юридичній аргументації, як мовчазний обман, визначено його особливість, а саме те, що суб'єкт утримується від повідомлення (приховує) усіх обставин, про які він мав обов'язково повідомити адресата, але цього не зробив. У випадку мовчазного обману в юридичній аргументації введення в оману конкретної особи збуджує її здійснити дію (бездіяльність) в інтересах обманщика. Визначено, що саме ця характеристика обману при розгляді його як інтеракції, повинна враховуватись при формулюванні аргументативної мети суб'єкта та її вираженні. Це стосується усіх видів обману в юридичній аргументації. Прихований обман не є виключенням. При описі обману в юридичній аргументації як інтеракції, когнітивні схеми обману з використанням напівправди (замовчування частини значущої інформації) та мовчазного обману будуть відрізнятись. Отже, виходячи з того, що обман з юридичної точки зору повинен містити такі обов'язкові ознаки, як: спотворення істини, навмисність фальсифікації, введення іншої особи в оману, намір схилити іншу особу з власної волі вчинити

або не вчинити дії, вигідні для ошуканця, встановлено, що обман в юридичній аргументації може мати такі різновиди: обман з використанням брехливого аргументу, обман з використанням суб'єктивного аргументу, обман з використанням напівправди та мовчазний обман.

Застосування логіко-когнітивного підходу до аналізу ситуації суб'єктів, які взаємодіють, дозволило подати когнітивні схеми мовчазної брехні та мовчазного обману як інтеракції, а також когнітивні схеми інших різновидів обману в юридичній аргументації. Зазначені схеми репрезентують основні характеристики різних видів брехні та обману (обман з використанням брехливого аргументу, обман з використанням суб'єктивного аргументу, обман з використанням напівправди, мовчазний обман) в юридичній аргументації. Виходячи з особливостей різновидів обману в юридичній аргументації, у роботі подано різні схеми інтерактивного інтенційного стану «А обманює В».

У п'ятому розділі «Герменевтичний аспект логічного аналізу юридичної аргументації» розглянуто роль інтерпретації в юридичній аргументації, проаналізовано труднощі, що виникають у процесі семантичної інтерпретації юридичного тексту, проблему неясності в юридичній аргументації, досліджено деякі логічні помилки, пов'язані з порушенням вимог законів тотожності та суперечності, які зустрічаються у текстах законів України. Запропоновано деякі можливості термінологічного удосконалення вітчизняного законодавства.

У підрозділі 5.1 «Інтерпретація як спосіб аргументування в юридичній аргументації» продемонстровано на прикладах, що інтерпретація в юридичній аргументації може бути репрезентована як спосіб аргументування та як прийом раціонального переконання. Обґрунтовано, що розгляд юридичної аргументації як системи способів переконання, яким притаманні раціональний характер, соціальна і діалогічна обумовленість, вербальна форма вираження, дає можливість репрезентації правозастосовчого тлумачення як способу аргументації. Серед юристів немає єдиної думки щодо визначення поняття правозастосовчого тлумачення. Зазначене поняття належить до числа недостатньо розроблених в юридичній науці. Це тому, що воно склалося в результаті синтезу двох наукових напрямків: теорії правозастосування та теорії тлумачення правових норм. У цьому підрозділі виходили з розуміння правозастосовчого тлумачення як такої інтерпретації смислу правових норм, яка здійснюється або безпосередньо у процесі застосування по конкретній справі, або з метою обслуговування правозастосовчих процесів. Мета правової інтерпретаційної діяльності – переконати слухачів у тому, що цей сенс, який вкладається у нормативний припис, є істинним порівняно з усіма іншими мислимими його інтерпретаціями. Однією з суттєвих ознак правозастосовчого тлумачення є те, що це інтерпретаційна діяльність органів держави, уповноважених громадських об'єднань, посадових осіб та громадян покликана аргументувати й обґрунтовувати рішення юридичних справ.

У дисертації підкреслено, що одним із засобів переконання є використання інтерпретації статей закону, що обумовлено специфікою судової промови. Мета аргументів, що є підґрунтям захисту, в якому основою вважається юридична оцінка події, – доказування спроможності / неспроможності обвинувачення за даною статтею. Головне завдання – аналіз осудної по справі статті. На підтримку висловленої думки відносно того, що як прийом раціонального переконання інтерпретація може використовуватись у судових промовах адвокатів та прокурорів, у цьому підрозділі проаналізовано промови видатного російського юриста кінця XIX ст. Ф. Плєвако, який достатньо специфічно використовував у своїх судових промовах раціональні засоби аргументації. У виступах Ф. Плєвако існують варіанти реалізації таких доводів під час оцінки діяння підсудного, які мотивовані матеріалами справи або ситуацією суду: 1) закон інтерпретується з точки зору самого закону; 2) закон трактується з позиції здорового глузду; 3) закон тлумачиться з точки зору суспільства. У своїх промовах Ф. Плєвако приділяв велику увагу аналізу статті закону, роз'яснюючи його зміст присяжним засідателям, що є, по суті, прийомом раціонального переконання. Аналіз промов Ф. Плєвако по конкретним судовим справам дав змогу сформулювати тезу про те, що як прийом раціонального переконання інтерпретація може використовуватись у судових промовах адвокатів та прокурорів.

**У підрозділі 5.2 «Логічна складова тлумачення юридичних текстів»** визначено та проаналізовано труднощі, що виникають у процесі семантичної інтерпретації юридичного тексту, досліджено проблеми, пов'язані із тлумаченням та вживанням терміна «законодавство», а також деякі логічні помилки, пов'язані з порушенням вимог законів тотожності та суперечності, які зустрічаються у текстах законів України. Сформульовано такі пропозиції щодо можливостей термінологічного удосконалення вітчизняних юридичних текстів: 1) в юридичному енциклопедичному словнику необхідно чітко визначити вимоги, яким мають відповідати юридичні терміни, з обов'язковою умовою дотримання їх фахівцями юристами під час підготовки юридичних текстів; 2) у процесі формулювання норм права, назв законів, використовуючи юридичні терміни, необхідно дотримуватися законів логіки; 3) дотримуватися правил визначень при формулюванні дефініцій юридичних термінів (особливо виключити тлумачення одного терміна з посиланням на похідний або той, з якого він походить, як то «громадянин – громадянство»). За умови неможливості формулювання однієї (єдиної) дефініції певного юридичного терміна доцільно було б відносно кожного з варіантів визначення зазначити межі його використання. Порушення вимоги єдності визначення терміна породило неоднозначне розуміння та вживання терміна «законодавство» в українському праві. Авторська позиція полягає у тому, що існує необхідність у формулюванні єдиного визначення терміна «законодавство», при чому, у тому його сенсі, яке у Великому енциклопедичному юридичному словнику репрезентується як найширший.

**У підрозділі 5.3 «Проблема неясності в юридичній аргументації з точки зору логіки»** на прикладах показано зв'язок між формами неясності, що зустрічаються у правових нормах та найтиповішими випадками неясності у процесах юридичної аргументації. Підкреслено, що неясність норми безпосередньо впливає на неясність, яка виникає у процесах юридичної аргументації. Ідеться про порушення вимоги ясності при формулюванні точок зору сторін в юридичній аргументації, при формулюванні ними аргументів, при поданні аргументації (неясність, пов'язана з імпліцитністю, з невизначеністю понять, що входять в аргументацію, з різною інтерпретацією виразів). Як приклад випадків неясності в юридичній аргументації розглянуто ситуацію, що склалася навколо прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» №5092 VI, що набув чинності 10 серпня 2012 року. Зазначено, що усунення семантичної неясності норм, обумовленої невизначеністю і неточністю вжитих термінів та виразів, а також, неясності у розумінні неоднозначності мовних виразів, що вживаються у нормі, досягається дотриманням вимоги однозначності при формулюванні дефініції термінів. Якщо ж відносно якогось із вживаних понять існують різні визначення, то через неможливість формулювання єдиної дефініції необхідно вказати випадки їх застосування.

**У підрозділі 5.4 «Визначення кримінально-правової норми як логічна проблема»** проаналізовано дискусію теоретиків права, пов'язану з труднощами визначення кримінально-правової норми. У дисертації зазначену проблему розглянуто як логічну. Підкреслено, що питання про конкретність змісту юридичних понять входить у компетенцію відповідних галузей права. Проте, якщо мова йде про визначення змісту кримінально-правової норми як різновиду норми права, то труднощі, що виникають, вимагають поєднання зусиль логіків та юристів для їх подолання. Обґрунтовано, що при розв'язанні зазначеної проблеми можуть бути використані логічні ідеї Г. Ляйбніца, як то: взаємовизначуваність одних норм через інші (принцип, що досліджується сучасною деонтичною логікою) та його вчення про визначення.

У теорії визначення, яка розроблялася Г. Ляйбніцем у контексті аналізу гносеологічних проблем та у тісному зв'язку з його концепцією доведення, як складової його логічної спадщини, відображається особливість його логічних досліджень, яка полягає у використанні логічного апарату заради досягнення значних методологічних та практичних результатів. Беручи до уваги основні положення теорії визначення Г. Ляйбніца та зазначену особливість його логічних праць, у роботі проаналізовано одну з наукових проблем кримінального права, а саме, проблему визначення кримінально-правової норми. Розгляд терміна «кримінально-правова норма» у контексті загальнотеоретичного змісту норми права породжує низку питань, пов'язаних з обґрунтованістю його вживання відносно певних положень Кримінального кодексу України та визначенням змісту цього поняття.

Кримінально-правову норму в загальній теорії права вважають різновидом правової норми (норми права), отже, їй мають бути притаманні усі загальні ознаки, що характерні для будь-якої норми права. Проте таке розуміння кримінально-правової норми тягне за собою суперечності. Тут зустрічаються з проблемою формулювання такого різновиду визначень через найближчий рід та видову відмінність як атрибутивно-реляційних визначень, які у праві широко застосовуються.

У дисертації зроблено акцент на тому, що у своїх дискусіях з питання визначення змісту кримінально-правової норми як різновиду норми права юристи звертають увагу на існування парадоксів, які виникають при вирішенні цієї проблеми. За їх словами, складність полягає у тому, що: по-перше, суттєві ознаки такої правової норми принципово відрізняються від ознак загальної норми права, суперечать її соціальній сутності; по-друге, якщо поведінка забороняється, а саме про це говорить кримінально-правова норма, тоді вона ніяк не може вважатися правилом (а норма права – це перш за все правило поведінки, причому поведінки належної).

Здійснено спробу проаналізувати ситуацію, виходячи з ідеї взаємовизначуваності одних норм через інші, яка висловлена Г. Ляйбніцем. Він під модальностями права мав на увазі деонтичні категорії «належно», «дозволено», «недозволено», «байдуже». Взаємовизначуваність «обов'язково», «дозволено», «заборонено» можлива, якщо ці вирази відносяться до характеру норми, а не до властивостей дій, які встановлюються нормами.

Виходячи з поділу норм на ті, що мають загальний та індивідуальний характер та використовуючи термінологію Г. фон Врігта, загальне належить до норм-формулювань, що приписують певні способи класифікації ситуацій, а індивідуальне характеризується нормами-висловлюваннями. Розглядаючи конкретний випадок виконання закону, юрист використовує й норми-формулювання й норми-висловлювання. У випадку забороняючих норм-формулювань, мова йде про вимогу обов'язкового утримування від зазначених дій. Обов'язкові утримування від дій, тобто дотримання заборон, називають «заперечливими» зобов'язуваностями. Якщо виходити з такого розуміння обов'язковості, тоді не виникає суперечності при розгляді кримінально-правової норми як формально-обов'язкового правила поведінки. Описана проблема стосується також інших видів правових норм, які передбачають певні міри юридичної відповідальності за протиправну поведінку. Підкреслено, що вона повинна розв'язуватися на загальнотеоретичному рівні за участю логіків та юристів.

**У висновках дисертації** сформульовано основні результати дослідження, які висвітлюють проблематику та загальну структуру роботи. На основі поставленої мети та сформульованих завдань під час написання наукової роботи здійснено розробку підходу до логічного аналізу юридичної аргументації та застосовано його до вирішення проблем зазначеної царини.

- Проведений огляд досліджень, присвячених питанню взаємозв'язку логіки та юридичної аргументації, поєднуючих у собі існуючі доробки, що ґрунтуються на вивченні, з одного боку, проблеми становлення теорії та практики аргументації, з другого – проблеми взаємозв'язку логіки та права, дав змогу показати, що багатовікова історія аргументації взагалі як практичного мистецтва та застосування його у праві не привела як до побудови єдиної теорії аргументації як науки, так і до побудови єдиної строгої наукової теорії юридичної аргументації. Сучасний стан розвитку вивчення аргументаційного процесу у царині права дає підстави говорити про юридичну аргументацію як про напрямок наукових досліджень, мета яких полягає у розгляді різноманітних аспектів такого виду діяльності, як аргументація, а також її специфіки у правовому контексті. Розробки у цій царині мають міждисциплінарний характер. Методологія цих досліджень поєднує методи логіки, гносеології, психології, лінгвістики, етики, правознавства тощо. Наша позиція полягає у тому, що логічна складова, поряд із суто юридичною, є визначальною у зазначених дослідженнях.
- Питання взаємозв'язку логіки та юридичної аргументації пов'язане зі специфікою розуміння царини логічного. Аналіз сучасних праць дослідників аргументації дозволив зробити висновок про розширення зазначеної царини, коли мова йде про застосування логічного знання при розгляді та розв'язанні проблем, що виникають у реальних аргументативних процесах. Це дало підстави стверджувати, що акцент при розгляді питання взаємозв'язку логіки та юридичної аргументації повинен робитися на тому, який сенс поняття «логіка» стає підґрунтям конкретного дослідження. Розглядаючи проблеми, пов'язані з розумінням ролі логіки у праві взагалі та юридичній аргументації зокрема, ми дійшли висновку, що відносно питання визначення ролі логіки у праві мова повинна йти про логічне знання взагалі. Під логічним знанням мається на увазі формальна і неформальна логіка та ті прийоми, які розглядаються у риторичі як такі, що застосовуються в аргументації. Кожна з областей цього знання може бути використана у правовій теоретичній та практичній діяльності з різною метою, а отже, і надати різні методи та прийоми її дослідження. Усунення термінологічної плутанини можливе за умови пояснення дослідниками сенсу, в якому вони вживають термін «логіка» стосовно до розв'язання проблем теорії та практики права. На нашу думку, логіка у широкому сенсі, тобто йдеться про логічне знання взагалі, виступає методологією (сукупністю підходів, способів, методів, прийомів, процедур) для аналізу юридичної аргументації. Логіка у вузькому сенсі, тобто формальна логіка формує один із головних методологічних підходів (поряд із риторичним та діалектичним) до аналізу юридичної аргументації.
- Аналізуючи існуючі у науковій літературі точки зору на розуміння терміна «юридична логіка», а також проблеми, що виникають через цю неоднозначність при позначенні ним академічної дисципліни, виходячи з протилежностей західної та української правової культури, традиції викладання

логіки, ми дійшли висновку, що питання про коректність вживання зазначеного терміна для позначення академічної дисципліни, залишається дискусійним. Крім того, у визначенні предмета цієї дисципліни йде мова про практичне застосування логічних досліджень до питань теорії та практики права, а звідси випливає, що, оскільки предметом науки логіки є форми (схеми, структури) міркувань людей, то, використовуючи досягнення логічного вчення у певній галузі наукового знання, та, читаючи курс логіки для майбутніх спеціалістів різних галузей, необхідно відповідним чином називати дисципліну, як наприклад: «історична логіка», «економічна логіка» тощо, що є абсурдним. З нашої точки зору, краще залишити назву «Логіка» для основного курсу логіки у всіх вищих навчальних закладах нефілософського спрямування, але наповнювати цей курс темами, які необхідні майбутньому спеціалісту відповідної галузі, враховуючи специфіку обраної ним спеціальності (у тому числі й студентам юридичних факультетів). Будуючи курс логіки в юридичних вищих закладах освіти відповідно до методології розв'язання професійних проблем, визначаючи та пояснюючи необхідні для цього засоби формальної логіки, можна підняти зацікавленість студентів у вивченні цієї дисципліни та підвищити ефективність логічної освіти фахівця-правознавця.

- Аналіз літератури, пов'язаної з проблематикою аргументації у праві дозволив нам зробити висновок, що поняття «юридична аргументація» у ній вживається у різних значеннях. На жаль, не завжди можна зрозуміти з тексту статті, який саме сенс вкладається його автором у зазначене поняття. Вважаємо, що при витлумаченні поняття «юридична аргументація» слід виходити з розрізнення таких його значень, як: 1) аргументація, що здійснюється у процесі юридичної наукової, освітянської та практичної (правотворчої, правоохоронної, правореалізаційної) діяльності; 2) один з основних методів в юридичній практиці; 3) царина дії особливих інституціональних норм та критеріїв (закону та права, інститутів влади та правозастосування тощо); 4) напрямок досліджень, мета яких полягає у розгляді різноманітних аспектів такого виду діяльності, як аргументація, з урахуванням її специфіки у правовому контексті. 5) навчальна дисципліна логічного циклу, предметом якої є логічні способи обґрунтування та засоби переконання у мовленнєвих діях юридичного значення при досягненні цілей права.

- Долучившись до дискусії стосовно правової методології взагалі та до обговорення питань про аргументацію як метод правового міркування зокрема, ми зацентрували увагу на тому, що хоча історія осмислення проблематики аргументації засвідчує, що всі теоретичні побудови виникли для задоволення потреб суспільства, у тому числі і для розв'язання правових проблем, проте звідси не випливає, що аргументація є спеціально «правовим» методом. На нашу думку, некоректність розуміння аргументації як «ексклюзивно-правового» методу міркування ґрунтується на відсутності серед її дослідників єдності у поглядах на визначення поняття «аргументація». Звідси неможливість чітко визначити її роль у царині права, адже однією із особливостей

аргументації є її залежність від предметної галузі. У цьому дисертаційному дослідженні встановлено, що поняття «аргументація» у теоретичних розробках у галузі права постає підґрунтям формування теорій юридичної аргументації та аргументативного підходу до розуміння права. Головна складність аргументації як предмета дослідження на сучасному етапі розвитку логічного знання полягає у тому, що універсального, однаково ефективного завжди та всюди, мистецтва полеміки не існує. У цій роботі ми виходили із розуміння аргументації як обґрунтовуючої діяльності суб'єкта в аргументативній ситуації з метою переконання іншого в оцінці висунутого положення. Ґрунтуючись на такому розумінні аргументації, було зроблено висновок, що при обговоренні питань про правову методологію, мова повинна йти про методологічну функцію аргументації. Це дало підстави стверджувати, що, виконуючи свою методологічну функцію, аргументація в юридичних міркуваннях відіграє подвійну роль: з одного боку, є методологічним підходом у теорії та філософії права, а з іншого – одним із основних методів в юридичній практиці, виступаючи способом раціонального обґрунтування.

- Аналіз недоліків та переваг логічного підходу до юридичної аргументації у порівнянні з риторичним та діалектичним підходами дав змогу обґрунтувати тезу щодо розгляду недоліків логічного підходу до юридичної аргументації як його переваг залежно від релевантності застосування. Відповідно до цього у дисертаційній роботі підкреслено необхідність визначення ролі кожного з трьох існуючих підходів в аналізі юридичної аргументації. Щодо логічного підходу, то, розглядаючи аргументацію як обґрунтування дії, а не як процес, треба зазначити, що дедуктивна обґрунтованість виступає необхідною умовою для раціональної обґрунтованості юридичної аргументації. Якщо виходити з того, що фокусування логічного підходу на формальних критеріях прийнятності юридичної аргументації не є її недоліком, а може розглядатися одночасно й як визначення межі використання формально-логічних засобів у зазначеній аргументації, так і як перевага логічного підходу перед іншими саме у цій сфері, тоді необхідно говорити про релевантність застосування кожного з трьох підходів. Формальна логіка може виступати інструментом аналізу, перевірки та реконструкції аргументації.

- У результаті проведеного дослідження взаємозв'язку логіки та юридичної аргументації отримано висновки, які є значущими як для царини юриспруденції, так і для царини логічного знання. Зокрема, для правової царини важливим є необхідність врахування відмінностей у конструюванні юридичних міркувань юристами країн романо-германського та англо-американського права. Виходячи з цієї позиції, у роботі визначено, що однією зі спільних рис системи загального права з континентальним (романо-германським) правом є спільність їх логіко-філософських джерел. Проте однією з відмінностей є різниця у правових стилях юристів зазначених правових систем, зокрема, у способах побудови міркувань. Ідеться про те, що у процесі побудови міркувань робляться акценти на різних складових юридичної

ситуації. У межах формальної логіки, репрезентуючи мікроструктуру міркування, можна розрізняти способи міркувань юристів країн романо-германського та англо-американського права. Ідеться про репрезентацію юридичного міркування у вигляді, переважно, дедуктивного умовиводу (романо-германське право) та у вигляді, переважно, індуктивного (англо-американське право). У традиції англо-американського права у випадках розгляду кримінальних справ судами присяжних превалює абдуктивне міркування. Крім того, під час логічного аналізу юридичної аргументації слід звертати увагу на різницю в акцентуванні у процесі аргументації власної точки зору юристів під час розгляду конкретної справи у судах, до складу яких входять професійні судді та у судах присяжних. У судах присяжних юристи обох сторін (обвинувачення та захисту) у промовах намагаються переконати суддів у винуватості/невинуватості підсудного, а отже, акцент, у більшості випадків, робиться на аргументах, спрямованих на особу, ніж на аргументах, які стосуються суті суперечки, та власному красномовстві. Аналіз промов у такому суді, як й їх побудову, на нашу думку, слід проводити з урахуванням тактик аргументації. У судах, до складу яких входять тільки професійні судді зазначене акцентування не має такого важливого значення.

- Розуміючи під логічним аналізом юридичної аргументації застосування методів, прийомів, засобів логічного знання при вирішенні її проблем, у дисертаційному дослідженні визначено, що такий аналіз може ґрунтуватися на виділенні у ньому аналітичного та герменевтичного аспектів. Аналітичний аспект розгляду юридичної аргументації полягає в описі та дослідженні логічної структури аргументації, способів обґрунтування та засобів переконання, використовуваних у ній. Герменевтичний аспект логічного аналізу юридичної аргументації полягає у застосуванні логічних методів та прийомів при тлумаченні правових текстів, які використовуються у процесах цієї аргументації. На цій підставі у цьому дисертаційному дослідженні вперше в Україні проведено логічний аналіз юридичної аргументації, ґрунтуючись на виділенні у ньому аналітичного та герменевтичного аспектів.

- Під час дослідження аналітичного аспекту юридичної аргументації у роботі розглянуто різні підходи до класифікації схем аргументації, проаналізовано схеми аргументації, що найбільш поширені в юридичній аргументації. При розгляді дедуктивного та індуктивного способів обґрунтування в юридичній аргументації, зосереджено увагу на можливостях використання засобів класичної логіки під час аналізу наявних даних по справі у кримінально-процесуальному доказуванні на стадії досудового слідства. Акцентуючи увагу на специфіці використання аналогії як способу обґрунтування в юридичній аргументації, розглянуто випадок некоректності наведення прикладу аналогії у процесуальному праві. При аналізі зазначеного прикладу визначено структурні елементи аргументації, репрезентованої у ньому. Зазначений аналіз дав змогу стверджувати, що випадки некоректного застосування прикладу аналогії на підтвердження тези про можливість

застосування аналогії в процесуальному праві, зокрема при здійсненні адміністративного судочинства, свідчать про специфіку процесуальної аналогії, що тягне за собою труднощі у розумінні її застосування. Розглядаючи різні схеми абдукції та різне розуміння її сенсу, досліджуючи роль абдукції в юридичній аргументації, при цьому зосереджуючи увагу на такому різновиді останньої, як кримінально-процесуальне доказування, у роботі було зазначено наступне. Абдукція може бути корисною, як на початковій стадії вказаного доказування, а саме, для оцінки можливості подальшої розробки версій з точки зору пояснення непередбачуваних фактів, так і на завершальній його стадії – судовому розгляді справи. В останньому абдукція, що розуміється як виведення до найкращого пояснення, виступає способом репрезентації сторонами обвинувачення та захисту своїх позицій та способом винесення вироку у судах присяжних. На нашу думку, абдуктивний характер теорій справи притаманний судовим процесам по кримінальним справам як англо-американського права, так і романо-германського права. Проте абдуктивний характер вироку в судах присяжних характерний саме для традиції загального права.

- Проведений логічний аналіз проблеми мовчання в юридичній аргументації дозволив стверджувати, що її розв’язання повинно ґрунтуватися на розумінні та застосуванні його і як прийому маніпулювання, і як аргументу по суті. Розгляд феномену мовчання у зв’язку із проблемою визначення брехні та обману дає підстави виділити та проаналізувати особливості таких їхніх різновидів, як мовчазна брехня та мовчазний обман. З нашої точки зору, мовчання у розумінні замовчування (приховування) істинної інформації може розглядатися як одна із форм прояву брехні. Поняття брехні, з юридичної точки зору, містить три обов’язкові ознаки: спотворення істини, навмисність фальсифікації, введення іншої особи в оману. Обов’язкова наявність наміру схилити іншу особу до вчинення певної дії або утриматися від неї перетворює брехню на обман. Якщо у межах юридичної аргументації для граматичного вираження різниці між обманом за допомогою напівправди та мовчазним обманом для пояснення першого вживати слова «замовчування (приховування) частини інформації», а для пояснення другого – слова «замовчування (приховування) всієї інформації», тоді можна було б уточнити визначення поняття обману в юриспруденції. Це визначення, на наш погляд, могло б бути таким: обман – умисне спотворення дійсного стану речей, свідома дезінформація контрагента, введення його в оману шляхом повідомлення, *замовчування (приховування) частини або всієї інформації* з приводу певних фактів, обставин, подій минулого, теперішнього або майбутнього часу з метою спонукати його із власної волі вчинити або не вчинити конкретні дії в інтересах посягаючого.

- Уточнено розуміння сенсу поняття «не повідомляє» за допомогою поняття «утримання від повідомлення» у випадку мовчазного обману. У випадку мовчазного обману і мовчазної брехні в юридичній аргументації сенс «не повідомляє» не збігається із сенсом «не говорить». «Не повідомлення» у

такому випадку означає неробіння того, що очікується або повинно бути зроблено відповідно до обов'язку. Ця поведінка суб'єкта вводить адресата в таку оману, яка збуджує його вчинити або не вчинити дії, значущі для ошукавця. Тобто, у такому разі  $x$  утримується від повідомлення у про те, що  $A$ , якщо і тільки якщо, він ( $x$ ) знає, що зобов'язаний повідомити у про те, що  $A$ , але віддає перевагу тому, щоб не повідомляти у про те, що  $A$ . Виходячи з цього, при описі обману в юридичній аргументації як інтеракції, когнітивні схеми обману з використанням напівправди (замовчування частини значущої інформації) та мовчазного обману будуть відрізнятися. Використовуючи логіко-когнітивний підхід, подано когнітивні схеми різновидів обману в юридичній аргументації. Виходячи з особливостей різновидів обману в юридичній аргументації, описано інтерактивний інтенційний стан « $A$  обманює  $B$ ».

- Під час дослідження герменевтичного аспекту логічного аналізу юридичної аргументації розглянуто роль інтерпретації в юридичній аргументації, продемонстровано, що тут вона може бути репрезентована як спосіб аргументування. Вважаємо, що можливо репрезентувати правозастосовче тлумачення як спосіб аргументації. Якщо розглядати право як смисл тексту закону, отриманий судом у результаті інтерпретаційної, ігрової діяльності сторін із застосуванням раціональної аргументації, юридичної техніки, риторики, психології, тобто засобів мовного впливу, тоді інтерпретація Конституційним Судом законів виступає способом аргументації. Крім того, як прийом раціонального переконання інтерпретація може використовуватись у судових промовах адвокатів та прокурорів.

- Аналіз труднощів, що виникають у процесі семантичної інтерпретації юридичного тексту та розгляд проблем, які пов'язані з тлумаченням та вживанням терміна «законодавство», а також деяких логічних помилок, пов'язаних з порушенням вимог законів тотожності та суперечності, які зустрічаються у текстах законів України привів до формулювання пропозиції про необхідність чіткого визначення вимог, яким мають відповідати юридичні терміни, з необхідною умовою фіксації їх у відповідних статтях юридичних енциклопедичних словників. Крім того, за умови неможливості формулювання однієї (єдиної) дефініції певного юридичного терміна доцільно було б відносно кожного із варіантів визначення зазначати межі його використання. Порушення вимоги єдності визначення терміна породило неоднозначне розуміння та вживання терміна «законодавство» в українському праві. Вважаємо, що, з метою однозначного розуміння терміна «законодавство», існує необхідність у формулюванні єдиного його визначення, при чому, у тому сенсі зазначеного терміна, яке у Великому енциклопедичному юридичному словнику репрезентується як найширший. Отже, досліджені у дисертації проблеми, повинні, на нашу думку, розв'язуватися на загальнотеоретичному рівні за участю логіків та юристів.

## СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Монографії:*

1. Щербина О.Ю. Логіка та юридична аргументація: монографія / О.Ю.Щербина. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. – 303 с.
2. Щербина Е.Ю. Герменевтически-риторические аспекты правовой аргументации / Е.Ю. Щербина // Логико-риторические аспекты диалога: монография / В.Ф. Берков, Н.А. Колотилова, Л.Г. Комаха, А.Е. Конверский, Н.В. Малая, И.В. Хоменко, В.И. Чуешов, Е.Ю. Щербина; под. ред. И.В.Хоменко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 99-106.
3. Щербина Е.Ю. Подходы к моделированию судебного диалога в странах романо-германского и англо-американского права (формальная и неформальная логика) / Е.Ю. Щербина // Логико-риторические аспекты диалога: монография / В.Ф. Берков, Н.А. Колотилова, Л.Г. Комаха, А.Е. Конверский, Н.В. Малая, И.В.Хоменко, В.И. Чуешов, Е.Ю. Щербина; под. ред. И.В. Хоменко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 113-123.
4. Щербина Е.Ю. Об использовании молчания и интерпретации в правовой аргументации / Е.Ю. Щербина // Логико-риторические аспекты диалога: монография / В.Ф. Берков, Н.А. Колотилова, Л.Г. Комаха, А.Е. Конверский, Н.В. Малая, И.В. Хоменко, В.И. Чуешов, Е.Ю. Щербина; под. ред. И.В.Хоменко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 154-164.

### *Наукові статті у зарубіжних виданнях:*

5. Щербина Е.Ю. К вопросу об определении уголовно-правовой нормы / Е.Ю. Щербина // Логико-философские штудии/ под. ред. Я.А. Слина, Е.Н.Лисанюк. (Ежегодник Ассоциации логиков Санкт-Петербурга) – Изд-во С.-Петербур. ун-та. – Выпуск 10, 2012. – С. 20-25.
6. Щербина Е.Ю. Понимание логиком специфики феномена молчания в правовой аргументации / Е.Ю. Щербина // Системная трансформация общества: инновации и традиции. Сборник научных трудов кафедр социально-гуманитарных наук / Под общей редакцией д.филос. наук, проф. Яскевич Я.С. – Брест: УО «Брестский государственный технический университет», 2013. – Выпуск X. – С. 235-239.

### *Наукові статті у вітчизняних фахових виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз:*

7. Щербина О.Ю. Переваги та недоліки логічного (формального) підходу до аналізу правової аргументації / О.Ю. Щербина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – К.: ВПЦ «Київський університет». – Випуск 76-79/2006. – С.208-211.
8. Щербина О.Ю. Способи міркувань юристів країн романо-германського та англо-американського права / О.Ю. Щербина // Вісник Київського

- національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – К.: ВПЦ «Київський університет». – Випуск 98/2010. – С.39-43.
9. Щербина О.Ю. Взаємозв'язок мовчання та брехні у правовій аргументації / О.Ю. Щербина // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. – К.: ВПЦ «Київський університет». – Випуск 12/2012. – С.160-167.
10. Щербина О.Ю. Бачення логіком проблеми неясності у правовій аргументації / О.Ю. Щербина // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. – К.: ВПЦ «Київський університет». – Випуск 15/2012. – С. 108-115.
11. Щербина О.Ю. Мовчазний обман у праві як аргументативний феномен / О.Ю. Щербина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – К.: ВПЦ «Київський університет». – Випуск (2) 112/2013. – С. 30-33.
12. Щербина О.Ю. Логічне моделювання та юридична аргументація / О.Ю.Щербина // Вісн. Київ. ун-ту імені Тараса Шевченка, сер. "Філософія. Політологія". – К. : ВПЦ "Київський університет". – 2014. – Вип. (1)115. – С.50-53.
13. Щербина О.Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях / О.Ю. Щербина // Гуманітарні студії : зб. наук. праць. – К.: ВПЦ "Київський університет". – 2014. – Вип. 21. – С. 45-54.
- Наукові статті у вітчизняних фахових виданнях:*
14. Щербина О.Ю. Логічне моделювання: зовнішній та внутрішній аспекти/ О.Ю. Щербина // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – Вип. 25. – К.: Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, 2001. – С.175-185.
15. Щербина О.Ю. Питання семантики в контексті філософії / О.Ю. Щербина // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. – №4. – К.: Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – 2001. – С.55-82.
16. Щербина О.Ю. Логіка як структурна модель дійсності / О.Ю. Щербина // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – Вип. 27. – К.: Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, 2002. – С.189-197.
17. Щербина О.Ю. Методологічні функції семантичної моделі в структурі логічної теорії / О.Ю. Щербина // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – Вип. 34. – К.: Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, 2003. – С.199-208.
18. Щербина О.Ю. Визначення кримінально-правової норми як логічна проблема / О.Ю. Щербина // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2007. – № 12–13. – С. 40- 44.
19. Щербина О.Ю. Інтерпретація мовчання у правовій аргументації / О.Ю.Щербина // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2008-2009. – № 14–15. – С. 49-53.
20. Щербина О.Ю. Проблема визначення юридичної логіки як наукової дисципліни / О.Ю. Щербина // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – Вип. 84. – К., 2009. – С.152-162.

21. Щербина О.Ю. Труднощі семантичної інтерпретації юридичного тексту / О.Ю. Щербина // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – Вип. 85. – К., 2009. – С.219-228.
22. Щербина О.Ю. Інтерпретація як спосіб аргументування у правовій аргументації / О.Ю. Щербина // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – Вип. 97. – К., 2010. – С. 204-213.
23. Щербина О.Ю. До питання про аргументацію як метод юридичного міркування / О.Ю. Щербина // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди «Філософія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2013. – Вип. 40.Ч.І. – С.243-259.
24. Щербина О.Ю. Роль логіки у правовій аргументації / О.Ю. Щербина // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К: ВІР УАН, 2013. – Випуск 71 (№4). – С. 571-576.
25. Щербина О.Ю. Аналітичний та герменевтичний аспекти логічного аналізу юридичної аргументації / О.Ю. Щербина // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К: ВІР УАН, 2013. – Випуск 72 (№5). – С. 477-481.
26. Щербина О.Ю. Специфіка використання аналогії як способу обґрунтування в юридичній аргументації / О.Ю. Щербина // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К: ВІР УАН, 2013. – Випуск 73 (№6). – С. 153-155.
27. Щербина О.Ю. Роль абдукції в юридичній аргументації / О.Ю. Щербина // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2013 – Випуск 71. – С. 30-33.
28. Щербина О.Ю. Філософія логіки, філософська логіка, аргументація / О.Ю. Щербина // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. – К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, 2013 – № 5. – С. 102-111.

*Наукові статті в інших виданнях:*

29. Щербина Е.Ю. Проблемы употребления термина «юридическая логика» / Е.Ю. Щербина // Логика: Перспективы развития: Сборник научных статей / Под ред. А.Е. Конверского. – Киев: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2006. – С. 157-164.
30. Щербина Е.Ю. Логические идеи Лейбница и проблема определения уголовно-правовой нормы / Е.Ю. Щербина // Историко-логические исследования: сборник научных статей / под. ред. А.Е. Конверского. – К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2008. – С. 86-92.

*Матеріали наукових конференцій:*

31. Щербина О.Ю. Проблеми викладання логіки у вищих закладах освіти МВС / О.Ю. Щербина // Матеріали Міжнародної науково-практичної

конференції (13-14 травня 2004 року) «Проблеми викладання логіки і дисциплін логічного циклу», К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 121-122.

32. Щербина О.Ю. До питання про коректність вживання терміна «юридична логіка» / О.Ю. Щербина // Матеріали міжнародної наукової конференції «Дні науки філософського факультету-2005» (26-27 квітня 2005 року), К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – Ч. II – С. 54-55.

33. Щербина О.Ю. Сучасні підходи до аналізу правової аргументації / О.Ю.Щербина // Матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Європейські інтеграційні процеси та трансформація права на постсоціалістичному та пострадянському просторі» (23-24 вересня 2005 року), К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 326-335.

34. Щербина О.Ю. Формальний та неформальний підходи до аналізу правової аргументації / О.Ю. Щербина // Матеріали міжнародної наукової конференції (12-13 квітня 2006 року): Дні науки філософського факультету-2006. – Київ, 2006. – Ч. III – С. 28-30.

35. Щербина О.Ю. Про необхідність викладання аргументології в юридичному вищому закладі освіти / О.Ю. Щербина // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12-12 травня 2006 року) «Логіка та багаторівнева система освіти: Методологія та методика викладання», К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 145-147.

36. Щербина Е.Ю. К вопросу о специфике определений некоторых юридических понятий / Е.Ю. Щербина // Материалы IX Общероссийской научной конференции «Современная логика: проблемы теории, истории и применения в науке». Санкт-Петербург, 22-24 июня 2006 г. – СПб., 2006. – С.114-117.

37. Щербина О.Ю. Метод акцентування у правовій аргументації / О.Ю.Щербина // Матеріали міжнародної наукової конференції (18-19 квітня 2007 року): Дні науки філософського факультету-2007. – Київ, 2007. – Ч. III – С. 38- 40.

38. Щербина О.Ю. До питання про логічні помилки в юридичних текстах / О.Ю. Щербина // Матеріали Міжнародної наукової конференції (16-17 квітня 2008 року) Дні науки філософського факультету-2008. – Київ, 2008. – Ч. VII – С. 44-45.

39. Щербина Е.Ю. Учебно-методические аспекты курса «логика» для курсантов и слушателей вузов МВД / О.Ю. Щербина // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2008 року) «Проблеми викладання логіки та дисциплін логічного циклу», К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 103-105.

40. Щербина Е.Ю. Молчание как аргумент в правовой аргументации / Е.Ю.Щербина // Материалы X Общероссийской научной конференции «Современная логика: проблемы теории, истории и применения в науке». Санкт-Петербург, 26-28 июня 2008 г. – СПб., 2008. – С.175-176.

41. Щербина О.Ю. Семантична неясність юридичних понять як чинник ускладнень розуміння норм права / О.Ю. Щербина // Матеріали Міжнародної наукової конференції (21-22 квітня 2009 року) Дні науки філософського факультету-2009. – Київ, 2009. – Ч. IV – С. 51-52.
42. Щербина О.Ю. Шляхи удосконалення юридичного тексту як результат його семантичної інтерпретації / О.Ю. Щербина // Матеріали Міжнародної наукової конференції (21-22 квітня 2010 року): Дні науки філософського факультету-2010. - Частина IV. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010.– С.52-54.
43. Щербина Е.Ю. Спецкурс «Логика и право» для магистров специализации «Логика» / О.Ю. Щербина // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2010 року) «Проблеми викладання логіки та дисциплін логічного циклу», К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 104-106.
44. Щербина Е.Ю. Герменевтический аспект правовой аргументации / Е.Ю.Щербина // Материалы XI Международной научной конференции «Современная логика: проблемы теории и истории». Санкт-Петербург, 24-26 июня 2010 г. – СПб., 2010. – С.52 – 54.
45. Щербина О.Ю. Роль мовчання як різновиду брехні у правовій аргументації / О.Ю. Щербина // Матеріали Міжнародної наукової конференції (20-21 квітня 2011 року): «Дні науки філософського факультету-2011». – Частина 10. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011.– С.86-88.
46. Щербина О.Ю. До питання про неоднозначність розуміння терміна «законодавство» в Україні / О.Ю. Щербина // Матеріали Міжнародної наукової конференції (18-19 квітня 2012 року): «Дні науки філософського факультету-2012». – Частина 6. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012.– С.76-78.
47. Щербина Е.Ю. Проблема неясности в праве в спецкурсе «Логика и право» / О.Ю. Щербина // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (3-4 травня 2012 року) «Проблеми викладання логіки та дисциплін логічного циклу», К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – С. 205 – 207.
48. Щербина О.Ю. Мовчазна брехня у правовій аргументації / О.Ю. Щербина // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Логіка і право». Харків, 11 травня 2012 р., Х. : Видавництво «ФО-П Корецька Л.О.», 2012. – С. 202-203.
49. Щербина О.Ю. Методологічна функція аргументації у правовому міркуванні / О.Ю. Щербина // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету–2013», 16–17 квітня 2013 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013.– Ч. 3. – С.110-112.
50. Щербина О.Ю. Розуміння царини логічного знання при аналізі юридичної аргументації / О.Ю. Щербина // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету–2014», 15–16 квітня 2014 р.: [матеріали доповідей та

виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014.– Ч. 3. – С.137-139.

51. Щербина О.Ю. Розгляд методологічної функції аргументації в юридичних міркуваннях у спецкурсі «Логіка та право» / О.Ю. Щербина // VI Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми викладання логіки та перспективи її розвитку», 15-16 травня 2014 р.: [матеріали доповідей та виступів]. / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 143-144.

## АНОТАЦІЯ

**Щербина О.Ю. Логічний аналіз юридичної аргументації.** – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.06 – логіка. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2014.

У дисертації проведено логічний аналіз юридичної аргументації, ґрунтуючись на виділенні у ньому аналітичного та герменевтичного аспектів. Уперше в Україні у межах логіко-юридичних досліджень проведено логічний аналіз феномену мовчання в юридичній аргументації з метою визначення його специфіки. Обґрунтовано, що мовчання у царині юридичної аргументації може бути репрезентовано і як прийом маніпулювання у суперечці, і як аргумент по суті. Розглянуто феномен мовчання у зв'язку із проблемою визначення брехні та обману в юридичній аргументації. Використовуючи логіко-когнітивний підхід, подано когнітивні схеми різновидів обману в юридичній аргументації. Запропоновано уточнення визначення обману як юридичного терміна.

У дисертації набуло подальшого розвитку питання ролі інтерпретації в юридичній аргументації. Визначено, що інтерпретація в юридичній аргументації може бути репрезентована як спосіб аргументування та як прийом раціонального переконання. Обґрунтовано можливість репрезентації правозастосовчого тлумачення як способу аргументації. Запропоновано можливості термінологічного вдосконалення вітчизняного законодавства. Розглянуто проблему формулювання дефініції кримінально-правової норми як логічну.

**Ключові слова:** логіка, аргументація, юридична аргументація, логічний аналіз, дедукція, індукція, аналогія в праві, абдукція, мовчання, обман в юридичній аргументації, мовчазна брехня, мовчазний обман, інтерпретація в юридичній аргументації.

## АННОТАЦИЯ

**Щербина Е.Ю. Логический анализ юридической аргументации.** – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.06 – логика. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2014.

В диссертации проведен логический анализ юридической аргументации, основываясь на выделении в нем аналитического и герменевтического аспектов. Понимая под логическим анализом юридической аргументации применение методов, приемов, средств логического знания при решении ее проблем, в работе определено, что: аналитический аспект логического анализа юридической аргументации заключается в описании и исследовании логической структуры аргументации, способов обоснования и средств убеждения, используемых в ней; герменевтический аспект логического анализа юридической аргументации заключается в применении логических методов и приемов при толковании правовых текстов, которые используются в процессах этой аргументации.

В диссертационной работе обосновано, что в отношении вопроса определения роли логики в праве (в том числе и в юридической аргументации) речь должна идти о логическом знании вообще. Под логическим знанием имеется ввиду формальная и неформальная логика и те приемы, которые рассматриваются в риторике как такие, что применяются в аргументации. Определено, что логическое знание вообще выступает методологией (совокупностью подходов, способов, методов, приемов, процедур) для анализа юридической аргументации; формальная логика формирует один из главных методологических подходов (наряду с риторическим и диалектическим) к анализу юридической аргументации.

В ходе исследования установлено, что понятие «аргументация» в теоретических разработках в области права является основой формирования теорий юридической аргументации и аргументативного подхода к пониманию права. Кроме того, определено, что при обсуждении вопросов о роли аргументации в правовой методологии речь должна идти о методологической функции аргументации. Выполняя свою методологическую функцию, аргументация в юридических рассуждениях играет двойную роль: с одной стороны, является методологическим подходом в теории и философии права, а с другой – одним из основных методов в юридической практике, выступая способом рационального обоснования. В работе выделены и проанализированы различные смыслы понятия «юридическая аргументация», встречающиеся в современных логико-юридических исследованиях, которые предложено учитывать при его толковании.

Впервые в Украине в рамках логико-юридических исследований проведен логический анализ феномена молчания в юридической аргументации

с целью определения его специфики. Обосновано, что молчание в области юридической аргументации может быть представлено и как прием манипулирования в споре, и как аргумент по существу. Рассмотрен феномен молчания в связи с проблемой определения лжи и обмана в юридической аргументации. Используя логико-когнитивный подход к анализу ситуации взаимодействующих субъектов, подано когнитивные схемы молчаливой лжи и молчаливого обмана как интеракции, а также когнитивные схемы других разновидностей обмана в юридической аргументации. Указанные схемы представляют основные характеристики различных видов обмана (обман с использованием лживого аргумента, обман с использованием субъективного аргумента, обман с использованием полуправды, молчаливый обман) в юридической аргументации. Исходя из особенностей разновидностей обмана в юридической аргументации, в работе описано интерактивное интенциональное состояние «А обманывает В». Уточнен смысл понятия «не сообщает» с помощью понятия «воздержание от сообщения» в случае молчаливого обмана. Определено, что в случае молчаливого обмана и молчаливой лжи в юридической аргументации смысл «не сообщает» не совпадает с содержанием «не говорит». В рассматриваемом аспекте «не сообщает» означает воздержание от сообщения. Речь идет о понимании воздержания как образа поведения. «Несообщение» в таком случае означает неделание того, что ожидается или должно быть сделано в соответствии с долгом. Предложено уточнение определения обмана как юридического термина.

В диссертации получил дальнейшее развитие вопрос роли интерпретации в юридической аргументации. Определено, что интерпретация в юридической аргументации может быть представлена как способ аргументации и как прием рационального убеждения. Обоснована возможность репрезентации правоприменительного толкования как способа аргументации. Предложены возможности терминологического совершенствования отечественного законодательства. Рассмотрена проблема формулирования дефиниции уголовно-правовой нормы как логическая.

**Ключевые слова:** логика, аргументация, юридическая аргументация, логический анализ, дедукция, индукция, аналогия в праве, абдукция, молчание, обман в юридической аргументации, молчаливая ложь, молчаливый обман, интерпретация в юридической аргументации.

## ANNOTATION

**Shcherbyna O.Y. Logical analysis of legal argumentation.** – Manuscript.

Thesis for doctor of sciences degree in Philosophy, speciality 09.00.06 – logic. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2014.

The thesis provides a logical analysis of legal argumentation, based on the distinguishing within it the analytical and hermeneutical aspects. For the first time in Ukraine within the logical-legal research conducted logical analysis of the phenomenon silence in legal argumentation to determine its specificity. Proved that silence in the domain of legal argumentation can be represented both as a tool of manipulation in dispute, and as an argument on the merits. The phenomenon of silence due to the problem of determining the lies and deception in legal argumentation is considered. Using logical-cognitive approach, we present cognitive schemes of varieties of deception in legal argumentation. A clarification of the definition of deception as a legal term is suggested.

The further development of the question of the role of interpretation in legal argumentation has been gained in the thesis. Determined that the interpretation in legal argumentation can be represented as a way of argumentation and as a method of rational persuasion. The possibility of representing the enforcement interpretation as a way of argumentation is justified. The possibility of terminological improvement of national legislation is suggested. The problem of formulation of the definition of criminal law as logical problem is considered.

**Keywords:** logic, argumentation, legal argumentation, logical analysis, deduction, induction, analogy in law, abduction, silence, deception in legal argumentation, silent lies, silent deception, interpretation in legal argumentation.